

D.33

07 MAYIS 1993

Dergi / Kitap
Kütüphanede Mevcuttur

— ÖŞÜR (150172)

GİRİŞ:

İslâm dîni, sosyal adâleti en önemli hedefleri arasında alan bir iktisâdî ve içtimâî düzen getirmiştir. Bu hedefe varabilmek için aldığı tedbirler dizisi içinde çeşitli vergilerin ve bunlar arasında da dînî bir vergi olan zekâtın yeri ve önemi büyüktür. Zekât bir nevi' servet vergisidir; yâni bir müslümanın zekât ile mükellef olabilmesi için muayyen ölçüdeki mala sâhip ve mâlik bulunması şarttır. Memleketimizde öşür diye anılan "zirâî mahsullerin zekâtı" mükellefiyetinde ise ayrıca toprak mülkiyetinin rolü üzerinde durulmuştur. Ancak İslâm'da toprak mülkiyeti anlayışını, bu anlayışın târih boyunca tatbikatını, içinde bulunduğumuz zaman ve me-

kânda aldığı durumu tetkik etmeden, "öşür" mevzûunda bir hükme varmak, hüküm sâhibini hatalara düşürecektir. Meselâ İslâm Târihinin herhangi bir devrinde, muayyen bir ülkede kabûl ve tatbik edilen toprak rejimini esas alarak, daha önce ve sonrasına bakmadan, "Türkiye'nin başlıca arâzisi mirî toprak nev'inden olup öşürden muaftır" demek¹ bu kabilden bir davranışa örnek olarak zikredilebilir.

Günümüzde, rejim ve sistem kavgalarında sosyal adâletin geniş

Bütün kâinâtı yok iken var eden Allah, elbette onun mâlik ve sâhibi olacaktır. Ancak O'nun maddeye ihtiyacı olmadığı da bir gerçektir. O, dünyayı, dünyadakileri, âhireti, helâl kıldığı her nevi' nimeli kulları için yaratmış, onların istifadesine terketmiştir. Ne var ki bu terkediş, bu istifadeye âmâde kılış kayıtsız, şartsız değildir.

TOPRAK MÜLKİYETİ VE ÖŞÜR

HAYREDDİN KARAMAN

bir yer tuttuğunu müşâhede ediyoruz. Artık, yaşayan hiçbir sistem sosyal adâleti —en azından prensip olarak— münakaşa konusu yapmıyor; yalnızca adâleti gerçekleştirebilmek için yapılacak plânlar, alınacak tedbirler, yol ve metod, sistemler arasında çekişme mevzûu oluyor. Buna göre hangi ülkede olursa olsun fukaranın derdine eğilmek, onların problemlerini halletmeye çalışmak, meşrû yollardan ihtiyaçlarını tatmine ve onları kalkındırmaya gayret etmek makbûl, ahlâkî ve güzel bir davranış olarak kabûl ediliyor. Bu açıdan bakınca ak-tüel olan öşür mevzûunu, bu yazımızda nazârî ve tatbikî bakımlardan tetkik ve tahlil etmeye çalışacağız.

I — İSLÂM'DA TOPRAK MÜLKİYETİ:

"İslâm'da Toprak Mülkiyeti" deyince iki noktayı ayrı ayrı göz önünde tutmak gerekiyor:

1. Kitap, Sünnet ve Fıkıh kitaplarına göre nazârî olarak toprak mülkiyeti anlayışı,

2. Bu anlayışın çeşitli târih devirlerinde ve ülkelerde tatbiki...

Çünkü ileride görüleceği üzere bu iki noktanın, her zaman ve her yerde birbirine uygun yürüdüğünü söylemek mümkün değildir.

(1) Ö. Nasûhî Bilmen, İstâlâhât-ı Fıkhiyye Kamusu, I. B., C. III, s. 549 vd.; Büyük İslâm İlmihali, s. 464.

DIYANET
DERGİSİ
SAYI: 1

OCAK
ŞUBAT
1976

s. 5-15

AYETTE, ARÂZİDEN ELDE
ETTİĞİMİZ MAHSÜLDEN
FUKARAYA İNFAK
ETMEMİZİ, HASAT
ZAMANI MEYVA VE
MAHSULLERİN HAKKINI
—MUHTAÇ OLANLARA—
VERMEMİZİ BUYURUYOR.
MÜFESSİRLER, BU AYETTE
TEMAS EDİLEN İNFAK VE
HAKKIN ZEKÂTTAN İBÂRET
OLDUĞUNU İFÂDE
EDİYORLAR.

TUPRAK MÜLKİYETİ VE ÖŞÜR

HAYREDDİN KARAMAN

Diyânet Dergisi

C. 15 - S. 2 Mart - Nisan (1976); s. 80-88

(Geçen sayıdan devam)

A — UMÜMÎ OLARAK DEVLETİN VÂRİDÂTI:

Hepsi birden İslâm devlet hazinesinin gelirini teşkil eden mâlî vâridâtı kısaca gözden geçirdikten sonra daha geniş bir şekilde "öşür"ü ele alırsak, bu verginin yerini daha yakından görme fırsatı bulacağız.

1 — Zekât:

Zekât, gerek kimlerin hangi çeşit mallarından ne miktar alınacağı ve gerekse nasıl sarfedileceği nasrlara dayanan, bu hususlarda rey ve icthâda yer verilmemiş bulunan bir vergidir. Muayyen ölçüde zengin olanlar deve, sığır, koyun, keçi, çeşitli zirâî mahsuller, altın, gümüş, ticâret eşyası, nakit gibi mallarından zekât öderler. Bu malların vergiye tâbi miktarı (nisâb) ile vergi nisbetleri değişik olmakla beraber nisâb, takrîbî olarak birbirine yakın, muayyen bir zenginlik ve servet seviyesidir.

Zekât ve fitir sadakası ancak şu yerlere sarfedilebilir¹:

a) Fakirler: Kazancı geçimine kâfi gelmeyenler.

b) Miskînler: Hiçbir malı ve geliri olmayanlar².

c) Zekât idâresi ve memurları.

d) Müellefe-i kulûb: Gönüllerini İslâm'a ısındırmak, meylettirmek, İslâm'da sebatı sağlamak, müs-

lûmanları bâzi kimselerin kötülüklerinden kurtmak, müslûmanlara —düşmanlarına karşı— yardımlarını sağlamak istediğimiz kimseler.

e) Köleler: Kölelerin hürriyete kavuşmalarını sağlamak ve kolaylaştırmak için.

f) Borçlular: Borçlu olup ödeme gücü bulunmayanlar ile bir hayır iş uğrunda borca girmiş olanlar.

g) Allah yolunda: İslâm'ın yayılması, yayılması, müslûmanların ve İslâm ülkesinin düşmanlara karşı savunulması için çalışan şahıslara, kurulan müesseselere.

h) Yolcular: Meşrû bir maksatla yolculuğa çıkıp ihtiyaca düşenler³.

Bilâhare tetkik edeceğimiz "öşür" de zirâî mahsullerin zekâtı olduğuna göre aynı esaslara tâbidir.

2 — Harâc:

Devletin bir başka geliri de harâcdır ve harâcî arâziden alınır. Mahsûlün muayyen bir miktarı ise

"mukaseme", arâziye göre tesbit edilmiş bir miktar veya meblâğ ise "muvazzaf" adını alır. Bilhassa Osmanlılarda, mirî arâziden alınan harâca da "öşür, a'sâr" denmesi, meşhur olmuş bir âgalattır.

Harâc ganîmet içinde mütalâa edildiği için onun sarfı da, ganîmetin devlet hissesi olan beşte biri gibi yapılır.

3 — Feyl:

Düşmandan, savaşız olarak ele geçirilen maldır. Feyl'in sarf yeri ordunun sarf yeri ile fakirler, yetimler ve âmme hizmetleridir⁴.

4 — Ganîmet:

Savaşta ele geçirilen düşman mallarının beşte birisidir. Bunun sarf yeri ihtiyaç sâhipleri ile âmme hizmetleridir⁵.

Feyl' ve ganîmetten Rasûlullah ile O'nun yakınlarının da hisseleri vardı. Rasûlullah dâr-ı bekâyâ intikal edince bu hisse de müslûmanlara kalmış oldu; çünkü O'nun vârisi müslûmanlardı.

- (1) Mükellef doğrudan doğruya verebileceği gibi devlet de aracı olabilir. Zekâtın kimlere verileceği Tevbe Sûresi'nin 60. Ayetinde açıklanmıştır.
- (2) Bu tarif hanefîlerindir. Bu mevzûda başka tarif ve anlayışlar da vardır. Meselâ şâfiî ve hanbelîlere göre fakir, miskinden daha yoksuldur.
- (3) Zekât mevzûnda geniş bilgi için bak. Kâmil Miras, Sahih-i Buhârî Muhtasarı Tecrid-i Sarîh Terceme ve Şerhi, C.V.; Yûsuf el-Kardâvî, Fıkhu 'z-zekât, I-II; Y. Vehbî Yavuz, İslâm'da Zekât Müessesesi, İst. 1973.
- (4) el-Hagr: 59/6-7.
- (5) el-Enfal: 8/41.

ÖŞÜR (150172)

VERGİ

ÜŞÜR

Öşür
150172

GİRİŞ:

İslâm dîni, sosyal adâleti en önemli hedefleri arasına alan bir iktisâdî ve içtimâî düzen getirmiştir. Bu hedefe varabilmek için aldığı tedbirler dizisi içinde çeşitli vergilerin ve bunlar arasında da dînî bir vergi olan zekâtın yeri ve önemi büyüktür. Zekât bir nevi' servet vergisidir; yâni bir müslümanın zekât ile mükellef olabilmesi için muayyen ölçüdeki mala sâhip ve mâlik bulunması şarttır. Memleketimizde öşür diye anılan "zirâat mahsullerinin zekâtı" mükellefiyetinde ise ayrıca toprak mülkiyetinin rolü üzerinde durulmuştur. Ancak İslâm'da toprak mülkiyeti anlayışını, bu anlayışın târih boyunca tatbikatını, içinde bulunduğumuz zaman ve mekânda aldığı durumu tetkik etmeden, "öşür" mevzûunda bir hükme varmak, hüküm sâhibini hatalara düşürecektir. Meselâ İslâm Târihinin herhangi bir devrinde, muayyen bir ülkede kabûl ve tatbik edilen toprak rejimini esas alarak, daha önce ve sonrasına bakmadan, "Türkiye'nin başlıca arâzisi mîrî toprak nevi'nden olup öşürden muafır" demek¹ bu kabilden bir davranışa örnek olarak zikredilebilir.

Günümüzde, rejim ve sistem kavgalarında sosyal adâletin geniş

Bütün kâinâtı yok iken var eden Allah, elbette onun mâlik ve sâhibi olacaktır. Ancak O'nun maddeye ihtiyacı olmadığı da bir gerçektir. O, dünyayı, dünyadakileri, âhireti, helâl kıldığı her nevi' nîmeti kulları için yaratmış, onların istifadesine terketmiştir. Ne var ki bu terkediş, bu istifadeye âmâde kılış kayıtsız, şartsız değildir.

TOPRAK MÜLKİYETİ VE ÖŞÜR

HAYREDDİN KARAMAN

I — İSLÂM'DA TOPRAK MÜLKİYETİ:

"İslâm'da Toprak Mülkiyeti" deyince iki noktayı ayrı ayrı göz önünde tutmak gerekiyor:

1. Kitap, Sünnet ve Fıkıh kitaplarına göre nazarı olarak toprak mülkiyeti anlayışı,

2. Bu anlayışın çeşitli târih devirlerinde ve ülkelerde tatbiki...

Çünkü ileride görüleceği üzere bu iki noktanın, her zaman ve her yerde birbirine uygun yürüdüğünü söylemek mümkün değildir.

bir yer tuttuğunu müşâhede ediyoruz. Artık, yaşayan hiçbir sistem sosyal adâleti —en azından prensip olarak— münakaşa konusunu yapmıyor; yalnızca adâleti gerçekleştirebilmek için yapılacak plânlar, alınacak tedbirler, yol ve metod, sistemler arasında çekişme mevzûu oluyor. Buna göre hangi ülkede olursa olsun fukaranın derdine eğilmek, onların problemlerini halletmeye çalışmak, meşrû yollardan ihtiyaçlarını tatmine ve onları kalkındırmaya gayret etmek makbûl, ahlâkî ve güzel bir davranış olarak kabûl ediliyor. Bu açıdan bakınca aktüel olan öşür mevzûunu, bu yazımızda nazarı ve tatbikî bakımlardan tetkik ve tahlil etmeye çalışacağız.

(1) Ö. Nasûhî Bilmen, İstelahât-ı Fıkhiyye Kamusu, 1. B., C. III, s. 549 vd.; Büyük İslâm İlmihali, s. 464.

343.561052

TU.A Turkey [Legislation, etc.]

(Aşar nizamnamesi)

اعشار نظامنامهسى - درسعات : شفق

كتبخانهسى ، ۱۳۲۱ هـ

28, 6 p., 3 fold leaves; 24 cm.
Text in Ottoman Turkish

4964 1. Income Tax Law, Turkey I. Title II. Title
(Arabic)

1800A

ÖŞÜR

TÜRKİYE
~~AŞAR (ÖŞÜR)~~

18991 ASTAKHOV, G. Problemi noi
Turtsii (Ashar). (Le problème de la
nouvelle Turquie—achar.) N. Vost. 5
(1924), pp. 51-67

Yeni Türkiye'nin problemi
- AŞAR -

PAKISTAN

343.561052

TU.B Turkey [Legislations, etc.]

(Bu kerre ta'dilen kaleme alınıp ... aşar
nizamnamesidir)

بو کره تعدیلا قلمه النوب مرعییت احکامنه
بالاستیدان اداره سنیه حضرت خلافتبناهی شرفتمعلق
بیوریلان اعشار نظامنامه سیدر - درسعات :
مطبعة عثمانیه ، ۱۳۱۲ هـ

30, [5] p., 2 fold leaves; 19 cm.
Text in Ottoman Turkish

4965 1. Income Tax Law, Turkey I. Title II. Title:
Aşar nizamnamesi III. Title (Arabic)

2405 NAZIR, Khalid. Zakat and Ushr system in Pakistan.
Islamic Studies (Islamabad), 35 iii (1996) pp.333-343

ÖŞÜR
1800A

در ترجمه تفسیر طبری که مقدم بر آثار خوارزمی و ابن حوقل است، واژه بیستگانی به کار رفته است (۱۳۸۱/۵). از این رو، این که گفته اند نخستین بار ابونصر عتبی (د ۴۲۷ق/۱۰۳۶م) در کتاب تاریخ یمنی (۸۹/۱) بیستگانی را به عشرينه و عشرينات ترجمه کرده است (نک: نفیسی، ۱۰۶۵/۲-۱۰۶۶)، نباید درست باشد. خوارزمی (همانجا) عشرينه را از ازرآق (حقوق) در دیوان خراسان برشمرده، و سخن ابن حوقل نیز مشعر بر این است که بیستگانی در نواحی شرقی مرسوم بود (همانجا). در منابع تاریخی از پرداخت بیستگانی در حکومت صفاریان (تاریخ... ۲۸۷؛ نیز نک: ابن خلکان، ۴۶۴/۵)، سامانیان تاریخ، ۲۹۳)، زاریان (جرفادقانی، ۱۸۷) و غزنویان (بیهقی، ۶۵، ۳۳۶؛ نظام الملک، ج دارک، ۱۳۵) یاد شده است.

درباره اصل و اشتقاق کلمه بیستگانی اختلاف نظر وجود دارد. به عقیده بعضی چون ابن حقوق در هر ۲۰ روزه سپاهیان پرداخت می شد، بیستگانی نامیده شد (منینی، ۸۹/۱؛ فرهنگ... ذیل ماده؛ اقبال، ۱۲۳). صحت این نظر با توجه به شواهد موجود بر پرداخت بیستگانی در هر ۳ ماه بعید می نماید. همچنین گفته اند: بیستگانی حاکی از میزان حقوق هر سپاهی، یعنی ۲۰ دینار یا درهم بوده است (منینی، همانجا؛ نفیسی، ۱۰۶۸/۲؛ حبیبی، همانجا) که با توجه به کاربرد مطلق واژه بیستگان به معنای ۲۰ تا (بیهقی، ۱۵۸) محتمل به نظر می رسد.

برخی بر اساس کاربرد واژه های بیستگان و سیگان برای دسته های ۲۰ و ۳۰ نفری (نظام الملک، ج اقبال، ۲۵۶، قس: ج دارک، ۲۷۷)، بیستگانی را عبارت از دسته های ۲۰ نفری سپاهیان که برای دریافت حقوق حاضر می شدند، می دانند (انوری، اصطلاحات...، ۸۱، «دیوان...»، ۹۰). نظر دیگر این است که شاید بیستگانی در بیستم هر ماه پرداخت می شد (نک: همان، ۸۹). نفیسی (۱۰۶۵/۲-۱۰۶۸) در نظری متفاوت بیستگانی را نام سکه ای با عیار ۲۰٪ و یا با وزن ۲۰ مثقال بیان کرده است که حقوق سپاهیان را از آن سکه ها می دادند، چنان که اصطلاحات کمرزر هزارگانی و کمر هفتصدگانی (بیهقی، ۳۵۱، ۴۳۰، ۴۷۷) به معنای کمر بندی با هزار یا ۷۰۰ مثقال طلا، و ساخت هزارگانی (همو، ۳۵۲) به معنای لجام و یراق ساخته شده از هزار مثقال طلا به کار رفته اند (نیز نک: غنی، ۵۹؛ رضا زاده، ۷۳).

به هر حال در منابع تاریخی و ادبی سده ۴ق و پس از آن بیستگانی همه جا به معنای حقوق و مواجب، و بیستگانی خوار به معنای حقوق بگیر آمده است (بیهقی، ۱۹۹، ۵۸۱؛ گردیزی، ۲۶۹، ۲۷۲).

بیستگانی همچنین یکی از حقوق ۳ گانه ای بود که در خراسان پرداخت می شد و از «حساب جند» که دو بار در سال و «حساب مرتزقه» که ۳ بار در سال پرداخت می شدند، جدا بود (خوارزمی، همانجا). تقسیم بندی خوارزمی مشعر بر این است که بیستگانی را به طبقه خاصی می پرداختند (همانجا)؛ ولی از گزارش ابن حوقل (همانجا) بر می آید که در زمان سامانیان حتی امرا و خواص و نزدیکان امیر هم بیستگانی - عشرينات - می گرفتند و گفته اند که حتی امیر

(«دائرة المعارف جدید»، I/227). از آثار همین دوره می توان از میدانی بزرگ و بیضی شکل واقع در غرب تل، به طول حدود ۱۰۰ متر و عرض حدود ۵۰ متر نام برد که احتمالاً در گذشته میدان اسب دوانی و یا اراهه رانی بوده، و امروزه از میان رفته است (الستن، همانجا).

از آثار دوران اسلامی می توان از مسجد جامعی که به عمر بن خطاب منسوب است، نام برد (شکیل، ۳۶؛ هروی، ۲۱)؛ همچنین قبور برخی از صحابیان مانند ابو عبیده جراح و شرحبیل بن حسنه در این محل قرار دارد («دائرة المعارف جدید»، همانجا؛ شراب، ۲۱۸).

مآخذ: آغا، نبیل خالد، مدائن فلسطین، بیروت، ۱۹۹۳م؛ ابن اثیر، الکامل؛ ابن ایاس، محمد، بیاتع الزهور، به کوشش محمد مصطفی، قاهره، ۱۲۰۴ق/۱۹۸۲م؛ ابن خردادبه، عبدالله، المسالک و الممالک، بیروت، ۱۲۰۸ق/۱۹۸۸م؛ ابن شداد، محمد، تاریخ الملک الظاهر، به کوشش احمد حطیط، ویسبادن، ۱۲۰۳ق/۱۹۸۲م؛ ابوشامه، عبدالرحمان، عیون الرضتین، به کوشش احمد بیسومی، دمشق، ۱۹۹۲م؛ ابو عبید بکری، عبدالله، المسالک و الممالک، به کوشش وان لون، و. ا. فره، تونس، ۱۹۹۲م؛ بروم، محمود و محمد خروب، النباه فی فلسطین، عمان، ۱۹۸۹م؛ بلاذری، احمد، فتوح البلدان، به کوشش عبدالله انیس طباع و عمر انیس طباع، بیروت، ۱۲۰۷ق/۱۹۸۷م؛ دباغ، مصطفی مراد، بلادنا فلسطین، عمان، ۱۹۵۷م؛ زاده، نقولا، «من الاسکندر الی فتح العربی الاسلامی»، موسوعه خاص، ج ۲؛ شراب، محمد، محمد، معجم بلدان فلسطین، بیروت، ۱۹۸۷م؛ شکیل، هادیه دجانی، القاضی الفاضل عبدالرحیم الیسانی المستقل، بیروت، ۱۹۹۳م؛ طبری، تاریخ؛ عارف، عارف، النکبة، بیروت، ۱۹۵۶م؛ عبید، یوسف، قصة مدينة بيسان؛ عمادالدین کاتب، محمد، الفتح القسی، به کوشش محمد محمود صبح، قاهره، ۱۹۷۳م؛ عهد عتیق؛ مقدسی، محمد، احسن التقاسیم، به کوشش دخویه، لیدن، ۱۹۰۶م؛ نحال، محمد سلامه، فلسطین ارض و تاریخ، عمان، دار الجبل للنشر؛ هروی، علی، الاشارات الی معرفة الزیارات، به کوشش ز. سوردل - تومین، دمشق، ۱۹۵۳م؛ باقوت، بلدان؛ یعقوبی، احمد، «البلدان»، همراه الاعلای النفیسه این رسته، به کوشش دخویه، لیدن، ۱۸۹۱م؛ نیز:

Albright, W.F., *The Archaeology of Palestine*, London, 1960; Braslavi, J. et al., «Bet(h)-Sheans», *Archaeology*, Jerusalem, 1974; *Britannica*, micropaedia, 1978; Elst, Elston, R., *The Traveller's Handbook for Palestine and Syria*, 1929; Glueck, N., *The River Jordan*, London, 1968; Hadawi, S., *Village Statistics 1945*, Beirut, 1970; Judaica; Karmon, Y., *Israel a Regional Geography*, London, 1971; *The Middle East Intelligence Handbooks 1943-1946* (Palestine and Transjordan), London, 1987; Nazzari, N., *The Palestinian Exodus from Galilee 1948*, Beirut, 1978; *The New Encyclopedia of Archaeological Excavations in the Holy Land*, New York, 1993; Pauly; Pearlman, M. and Y. Yannaï, *Historical Sites in Israel*, Jerusalem, 1977; Smith, A., *The Historical Geography of Holy Land*, London, 1974.

لیلا رضایی

بیساتو، نک: کینه بیساتو.

بیستگانی، اصطلاحی مالی - اداری که بر نوعی مقرری و حقوق اطلاق شده، و از سده ۴ق/۱۰م در منابع فارسی به کار رفته است. گرچه به سبب ذکر معادل عربی آن، یعنی عشرينه (جمع آن: عشرينات) در برخی منابع کهن عربی (مثلاً: خوارزمی، ۶۵؛ ابن حوقل، ۴۶۹؛ نیز نک: حبیبی، ۳۱۱؛ قس: با تسعینیه، یعنی حقوقی که هر ۹۰ روز پرداخت می شد؛ قدامه، ۳۲۳-۳۱)، بیستگانی را ترجمه آن دانسته اند، ولی این نظر که بیستگانی مقدم بر عشرينه به کار می رفته، و معادل عربی در واقع ترجمه این اصطلاح فارسی است، نیز محتمل به نظر می رسد، خاصه که

21 KASIM 2009

MADDE YAYINLANDIKTAN SONRA GELEN DOKÜMAN

دائرة المعارف بزرگ اسلامی، جلد پنجم، تهران، ۱۳۸۳.

State, Land Tax and Agriculture in Iraq from the Arab Conquest to the
Crisis of the Abbasid Caliphate (Seventh-Tenth Centuries),
Studia Islamica, vol. 107, no. 1, 2012 Leiden, pp. 1-39. D. 213.

analysed an impressive data set generated by excavations in the Diyāla region of Iraq, which clearly show the decline in the number of tilled surfaces in Iraq (particularly in the second half of the 9th century). He tried to link the decline in the size of the tilled surface with an inefficient water-supply administration, but it is hard to find any analysis of the conditions of land tenure and tax administration in his work. He also did not have the benefit of a set of data on the prices of agricultural products, which were clearly connected to agricultural output. Ashtor realised that the decline in agricultural output was linked to the problems of land tenure and administration in the Arab Caliphates, and how this determined the social and political conditions that led to an ecological disaster which changed the face of the Near East in the Middle Ages. However, an extensive analysis of the elements of land tenure and tax administration that determined this evolution in Iraq cannot be found in his work. Waines linked the shrinkage of tilled surface area with the fall in tax revenue, and tried to relate them to the political crisis of the Abbasid Caliphate in the 3rd century AH. However, like Adams, Waines does not provide an analysis of the land tenure and its connections to tax collection and land administration. Furthermore, no link is established between the decline in tax revenue and the levels of food prices and wages, assuming that a decline of tax revenue automatically means a decline in agricultural production.

In this paper I will show that decline in tax revenue was mainly due to the fall in soil output. I will demonstrate that the fall in soil output, political administration, land tenure and the methods of tax assessment were deeply interrelated. I will endeavour to explain how land tenure, tax administration and political and social structure contributed to the decline in agricultural output, especially in food crops, and why the decline in tax revenue was an important indicator of this economic crisis. In particular, I will focus on the incentives and disincentives related to tax collection and administration and, in general, the role of the State in agricultural activity. Taxation was just another form of surplus extraction and reflected the relative power of different social and political groups. Different social categories were able to take advantage of this form of surplus extraction and influence reforms in tax assessment. It is also extremely important to understand the role of State investment in agricultural activity. The creation and maintenance of a good irrigation system, for example, was very important for Iraqi soil and was mainly implemented by the State.³ The *State* (an anachronistic term,

³ Adams, *Land*, 85; Ashtor, *A Social and Economic History*, 45.

employed hereafter for simplicity's sake) also had considerable influence on the structure of land tenure. In this paper I will focus on these multiple aspects.

I will begin the analysis by refining the data on tax revenue used by previous historians, relying on primary sources for correction. I will conclude with an analysis of two important indicators: real grain prices (the main product of Iraqi agriculture) and military wages. The diachronic changes in the levels of these two indicators will provide us with: 1) another clue regarding the decline in agricultural production (increasing grain prices) and 2) a measure of the decline in the purchasing power of the State (increasing military wages).

The Arab Caliphates did not radically change the system of taxation that they inherited from their pre-Islamic predecessor, the Sasanian Empire.⁴ Changes in religion and the ruling classes did not modify the nature of these Middle Eastern Empires, which were typified by centralised governments ruled by elites who lived on the surplus extracted from the land. Taxation on the land was the main source of revenue for the State centralised. According to juridical sources, *Kharāj*, a tax imposed on the land of conquered populations who had not accepted Islam before the conquest and had not signed a special agreement (*sulh*), was levied on most of the conquered areas.⁵ Another kind of tax assessment should also be remembered—the tithe (*ushr*), which was assessed on the land of believers. This impost, set at 10% of production in the case of naturally irrigated land, could be reduced by half in the case of artificially irrigated land.⁶ Since

⁴ M. Khan Fateh, "Taxation in Persia. A Synopsis from the Early Times to the Conquest of Mongols", *Bulletin of the School of Oriental Studies* 4/4, 1928, 723-43; M.G. Morony, *Iraq after the Muslim Conquest* (Princeton, 1984), 99-124; A. Gariboldi, *Il regno di Xusraw dall'anima immortale. Riforme economiche e rivolte sociali nell'Iran Sasanide del VI secolo* (Milan, 2007), 178-9.

⁵ For a general survey of these topics, see: D.C. Dennet, *Conversion and the Poll Tax in Early Islam* (Cambridge, Mass., 1950); F. Løkkegaard, *Islamic taxation in the classic period with special reference to circumstances in Iraq*, second edition (Philadelphia, 1978); H.M. Tabūtābā'i, *Kharāj in Islamic law* (London, 1983); A. Oran, S. Rashid, "Fiscal Policy in Early Islam", *Public Finance* 44, 1989, 75-101. See also: V. Lagardère, "Structures étatiques et communautés rurales: les impositions légales et illégales en al-Andalus et au Maghreb (XIe-XVe)", *Studia Islamica* 80, 1994, 57-95.

⁶ See for example Qudāma Ibn Dja'far, *Kitāb al-kharāj. Part seven and excerpts from Abū Yūsuf's Kitāb al-kharāj*, translated and with introduction and notes by A. Ben Shemesh (Leiden-London 1965), 37 (English translation), 123 (Arabic text). From here onwards Qudāma Ibn Dja'far, *Kitāb al-kharāj*, ed. Ben Shemesh.

- Öşür (150172)
- Haraj (080545)

23 Mars 2015

D213

28 Aralık 2014

MADDE YAYIMLANDIKTAN
SONRA GELEN DOKÜMAN

150172 ÖŞÜR
ABDULKADİR KİŞMİR, *İslam Hukukunda öşür
ve delilleri*, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi,
Yüksek Lisans, 2013

العشر كتقدمة نذرية لمعبودات في اليمن القديم

د. محمد سعد القحطاني

مقدمة:

اتسم النظام الديني بنوع من الصرامة الدينية الشديدة في حياة اليمنيين القدماء خلال الفترات التاريخية لليمن القديم ، وأصبح جزاءً لا يتجزأ من حياتهم اليومية بل نمطاً من أنماطه الحياتية والروحية والعقلية والفكرية والثقافية العامة ويكل ما يتعلق بشؤون حياتهم الخاصة والعامة ، لذلك كانت تصبغه صبغة دينية روحية شديدة التعقيد بعالم الآلهة فارتبط بمجمل تسيير أمور شؤون حياته اليومية مقتضية ، وفقاً لإرادة الآلهة ، لذلك كان لا بد أن يقدم لها الشكر والامتنان ، لكي ترضى عنه وكان لا بد من أن يقدم لها كل ما يملك من العالي والنقيس وذلك مما يعكس شدة التقوى تجاه معبوداتهم والتي زخر عدد كبير من النقوش اليمنية القديمة والسياسية والتاريخية والعمرانية والزراعية والتجارية والقانونية والتشريعية والحربية والتخليدية والاجتماعية ، وغيرها.

وعادة ما كانت النقوش اليمنية القديمة عامة تختتم بصيغ الدعاء أو يطلب مزيد من العون والإنجاز وإحراز الكثير والكثير من الإنتصارات المرجو في المستقبل . والمطلع على النقوش يجد أنهم يقدمون بالشكر لها لما أعتتهم وما تم تحقيقه

٣٨- المفيد في تاريخ صنعاء وزيد ، عمارة اليمني ، مطبعة السعادة ، ط ٢ ،

١٩٧٦ م.

٣٩- مقدمة في الشعر ، جاكوب كرج ، ترجمة رياض عبدالواحد ، دار

الشؤون الثقافية العامة ، بغداد ، ط ١ ، ٢٠٠٤ م.

٤٠- الموسوعة اليمنية ، مؤسسة العفيف الثقافية ، صنعاء ، الجمهورية اليمنية

١٩٩٢ م.

٤١- النجوم الزاهرة في ملوك مصر والقاهرة ، يوسف بن تهراب الأثري ،

(ت ٨٧٤هـ) ، مطبع كوستا تسوماس وشركاه ، القاهرة .

٤٢- نقد الشعر ، قدامة بن جعفر ، تحقيق كمال مصطفى ، مطبعة السعادة ،

١٩٦٢ م.

وظيفة الصورة الشعرية ، فخري صالح ، مجلة الناقد الأدبي ، العدد (١٠) ، ١٩٨٩ م

. وفير أماكن لما يستجد من وثائق.

- Osar

- Zekat

- Putperestih

- Put

- Jemen

MADDE YAYINLANDIRILAN
SONRA GELEN DOKÜMAN

26 ŞUBAT 2010

عشر الأَرْضِ

النَّشْرِيعِ

والخراج على أراضيهم .. ثم كتب بذلك الى
عمر بن الخطاب رضى الله عنه .. وكان عمرو
يبيح بجزية أهل مصر وخراجها الى عمر كل
سنة بعد حبس ما يحتاج اليه في مصر للمرافق
والمصالح .

وما نسب لبعض المؤرخين من أن مصر
فتحت صلحا على يد عمرو .. هو تجاوز ..
وللحنفية في أرض الخراج رأى يخالف باقى
الأئمة .. وهو أنهم بعد اقرارهم عليها
وفرض الخراج والجزية على أهلها ..
يملكونها ملكا تاما يستتبع جواز بيعهم
وهبتهم وتوارثهم فيها .. وحجتهم ما فعله
عمر بسواد العراق بعد فتحه حيث أقر أهلها
على الأرض .. بعد حوار وجدل مثير بينه
وبين الصحابة وخاصة بلالا وعبد الرحمن
ابن عوف رضى الله عنهما .. وفرض على
كل جريب من أرض العراق عامرها وغامرها
عمل فيه صاحبه أو عطله درهما وقفيزا
من طعام ، وعلى كل جريب من الكروم ثمانية
دراهم ، وكل جريب من الرطاب خمسة
دراهم ، وعلى رقاب الموسرين ثمانية وأربعين
درهما في السنة .. وعلى متوسطى الحال

سبب كل من عشر الأرض وخراجها
« الأرض النامية » .. الا أن العشر
يعتمد الأرض النامية فعلا ، والخراج
يستند الى الأرض النامية .. ولو تقديرا
بحيث لو عطلها صاحبها مع صلاحيتها
للزراعة وجب عليه أداء الخراج
للدولة .

والعشر لغة : واحد من العشرة ، والخراج
يطلق على ما يقدره الحاكم على الأرض مرة كل
سنة .. وهو ما يعادل في عصرنا المرأهن
النضربية على الأراضى الزراعية . كما يطلق ،
على ما يفرضه الحاكم على رعوس أهل
الأرض الخراجية .. كل على قدره .. وهى
ما يسمى الجزية .. وقد فرض عمرو
ابن العاص رضى الله عنه الخراج على أرض
مصر .. كما فرضه عمر بن الخطاب رضى الله
عنه على أهل العراق والشام .. أسند
الواقدي (فتح القدير ج ٤ / ٣٥٨) .. الى
مشيخة من أهل مصر : أن عمرو بن العاص
رضى الله عنه افتتح مصر عنوة (أى قهرا
وغلبة) ، وعزل مغانم للمسلمين .. ثم
صالح أهلها على فرض الجزية على رعوسهم ،

الإدارة العثمانية في ولاية سورية

١٨٦٤ - ١٩١٤ م

رسالة قدمت لقسم التاريخ بكلية الآداب (جامعة عين شمس)
للحصول على درجة الماجستير في الآداب

تأليف

عبد العزيز محمد عوض

تقديم

الدكتور أحمد عزت عبد الكريم

مدير جامعة عين شمس

دار المعارف بمصر

١٦٦

رفعت جميع هذه الرسوم والبدع ، إذ رتب الولاة في ولاياتهم ، وشكلت مجالس للإدارة فأصبح لا يحق للولاة فرض الضرائب على السكان^(١).

ثانياً : موارد الولاية في عصر التنظيمات :

ألغى خط كلخانة ١٨٣٩ م البدع والضرائب غير الرسمية^(٢) ، التي كانت شائعة في ولاية سورية وغيرها من ولايات الدولة في القرنين السابع والثامن عشر . ونظمت الضرائب في النصف الثاني من القرن التاسع عشر بفعل القوانين والأنظمة الضريبية التي أصدرتها الدولة في دور الإصلاح والتجديد ، فأصبحت ضرائب الأعشار والويركو والبدل العسكري ورسم الأغنام من الإيرادات الرئيسية في ولاية سورية ، بالإضافة إلى إيرادات ثانوية مثل رسوم الطابو والمحاكم وبعض الرسوم المتنوعة ، والحاصلات المتفرقة ، وسنبحث في كل نوع من هذه الضرائب :

١- الأعشار :

العشر من التكاليف الشرعية القديمة ، وكان يستوفى عن الحاصلات الزراعية بنسبة ١٠٪ ، وفي العهد العثماني طرحت الأعشار للملتزمين بالمزاد العلني وكان لا بد للملتزم مهما بلغت درجة ثرائه من أن يعين مصرفياً في العاصمة كي يضمن دفع ما عليه من أموال للخزينة طبقاً لعقد الالتزام .

ولما لم يستطع أحد غير المصرفيين المسجلة أسماءهم لدى الخزينة القيام بهذه المسؤولية ، فقد شكل هؤلاء طبقة ممتازة^(٣).

(١) لم تكن الرسوم السابقة معروفة في كل ألوية إيالة الشام ، بل كان هناك نوع من الضرائب المحلية ، فثلا عرفت الضرائب التالية في لواء صغد وهي « قديم حصادة » أي عند ما يحين وقت الحصاد ، بالإضافة إلى الرسوم السابقة . أما في لواء طرابلس فكان هناك ضرائب « هدايا مباشرة » أي عند المباشرة بعمل أو مشروع ، « ورسم منشور » عند قديم منشور من الوالي أو السلطان ، و « وخدمت رياست » وغيرها .

(٢) جاء في خط كلخانة « لذلك يلزم بعد الآن أن يتعين على كل فرد من أهالي البلاد ويركو مناسب بالنسبة إلى أملاكه ومقدرته كي لا يؤخذ من أحد شيء زائد عن قدرته » .

(٣) Gibb & Bowen: Islamic Society and the West . Vol. I. Part II. P. 23.

١٦٧

أما بعد إعلان التنظيمات ١٨٣٩ م فقد أصدرت الدولة أنظمة مالية متعددة أولها « نظام إحالة الأعشار » الذي صدر في ١١ رجب ١٢٧٢ هـ / ١٨٥٦ م وصيغ في سبع وعشرين مادة . وأوضح هذا النظام أصول مزايدة وإحالة الأعشار والرسوم التي تحال وتلزم من قبل الدولة ، وكيفية ربط المتعهدين والكفلاء بكفالات مالية ، كما نص النظام على لزوم إجراء مزايدات الأعشار بصورة علنية ، على أن يتم ذلك في مجلس القضاء أولاً ، وتلزم قرى القضاء قرية قرية ثم تجرى المزايدة في مجلس اللواء ثانياً . وتلزم أفضية اللواء قضاء قضاء ، ثم تجرى المزايدة في مجلس إدارة الولاية ثالثاً ، وتلزم الألوية لواء لواء .

وأجاز النظام إحالة إيرادات الأعشار والرسوم لعدة أفضية ملتزم واحد على أن تكون تلك الأفضية ضمن لواء واحد ، ومنع النظام إحالة أعشار لواءين ملتزم واحد . وبين النظام بأن تلزم الرسوم العادية يكون لسنة واحدة فقط ، أما رسوم الجمارك وأعشار الزيتون ورسوم صيد الأسماك فتكون لمدة سنتين ، وأما الأعشار الأخرى فلمدة سنة واحدة ، وإذا اقتضى الأمر فتلزم عن سنتين . وأما جفالك (مزارع) الأملاك الهمايونية والملاحات فمدة التزامها من (٢ - ٥) سنوات .

وحدد موسم ابتداء المزايدة في أول سبتمبر من كل عام ، على أن تبدأ مزايدة الرسوم أولاً ، وتستمر لغاية أول يناير ، أما مزايدة الأعشار فلغاية أول أبريل من كل عام .

ونص النظام على إجراء المزايدة في العاصمة إذا لم يقبل الملتزمون على المزايدة في مراكز الأفضية أو الألوية أو في مركز الولاية ، وقد حرص النظام على وجود كفلاء أقوياء من المصرفيين يتعهدون بدفع أموال الدول مع فوائدها إذا عجز الملتزم عن دفع الأموال في حينها ، وفي حالة عجز الصراف أو إفلاسه عن

(١) في عهد الإدارة المصرية لم يكن تحصيل العشر من الفلاحين منتظماً ، حيث كان يستوفى التسع أو الثمن ، وأحياناً السبع أو السدس أو الخمس . انظر ، أسد رسم : بيان بوثائق الشام ، ج ٣ ص ١٨٦ .

(٢) الدستور ، مجلد ٢ ص ٣٦ - ٤٠ .

(٣) جرى تعديل هذه المواعيد في ١٨٦٧ م فأصبح مارس هو موعد إحالة الرسوم وشهر يونية موعد إحالة الأعشار .

— Humus
— Ösür
— Zekât

SALÂHADDİN DEVRİNDE EYYÜBİLER DEVLETİ

(Hicri 569 - 589 / Mîlâdi 1174 - 1193)

(Doçentlik Tezli)

Dr. RAMAZAN ŞEŞEN

Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi Yayınları	
Keyfi	3889-1745
Tasnit No.	958-052 FET-S

EDEBİYAT FAKÜLTESİ BASIMEVİ
İSTANBUL — 1983

cislerini defterlere kaydederlerdi³⁷⁹. Şüphesiz vergi tarhında mal sâhibinin emeği de göz önünde tutulurdu. Nitekim, Tuğteğîn Yemen'de çiftçilerin vergilerini azaltıp hurma bahçelerinin vergilerini artırmıştı. Bu karara varırken hurma bahçesi sahiplerinin az emek sarfettiklerini, çiftçilerin ise çok emek sarfettiklerini göz önüne almıştı³⁸⁰.

Harâca giren vergilerden biri de Bahnasâ, Safat-Rişeyn, Esmûneyn, Asyût, İhmîm ve Kûş bölgelerindeki sinğ ağaçlarından faydalanan çevre halkından alınan vergi idi. Yukarıda temas edildiği üzere bu ağaçlar miriye âit olup sultana bağlıydı, gemi yapımında kullanılıyordu. Bunlar sultan tarafından tâyin edilen bekçiler tarafından korunurdu. Çevre halkı bunların dallarından ve gemi yapımına yarayacak kerestelerinden su dolabı yapımında ve inşâatta faydalanırlar, bunun karşılığında vergi (harâc) öderlerdi. Ağaçların dalları kesilir, 100 dengi 1 dînâra halka verilirdi. Onlar tarafından yakacak olarak kullanılırdı. Bu ağaçların meyveleri karz (palamut) deri tabaklamasında ve sanayi işlerinde kullanılırdı. Bu meyveler de sultanın tekelindeydi. Hülâsa, sinğ ağacı kerestesi, meyvesi ve odunuyla devletin gelir kaynaklarından biriydi³⁸¹.

Bu devirde Yemen'de nasıl bir vergi sistemi bulunduğu hakkında açık bir bilgiye sahip değiliz. Bununla beraber, bazı küçük değişiklikler dışında Mısır ve Şam'da uygulanan sistem tatbik edilmiş olmalıdır. Nitekim, Tuğteğîn Yemen'i kontrolü altına aldıktan sonra idari işleri, vergileri ve divanları tanzim etmiştir. Onun koyduğu bu düzen 694 (1295) yılında dahi yürürlükteydi. İhtilâf edilen konularda onun tatbikatına ait kayıtlara başvurulurdu. Tuğteğîn, ayrıca, Mısır'dan gemilerle çeşitli ağaçlar getirerek meyve ziraatine de ehemmiyet vermişti³⁸².

2) Zekât, Ösr ve Hums

Salâhaddîn devrinde devletin gelir kaynaklarından biri de zekât idi. Bu vergi altın, gümüş, para gibi 'uyûn ile ticâret mallarından, sürü hayvanlarından, hurma ve sebzelerden alınıyordu. El-Makrizî-

379 Cahen, *Un traité*, s. 264-268 (el-Mahzûmî'den).

380 İbn el-Mucâvir, s. 80.

381 *Kavânin*, s. 345-347; *el-Hiştâf*, I, 110-111; *el-Nuzum el-mâlîyye*, s. 44.

382 *el-Simt el-ğâlibî-l-şaman*, s. 39.

nin el-Kâzî'l-Fâzîl'dan nakline göre, Fâtımîler devrinde zekât devlet tarafından toplanmazdı. Bunun yerine mükûs alınırdu. 567 yılında Salâhaddîn, Nüreddîn'in emriyle mükûsu kaldırıncı, belki de Nüreddîn'in tatbikatına uyularak, Mısır'da zekâtın devlet tarafından toplanmasına, *Kur'ân*'da gösterilen mahallerine harcanmasına karar verildi. 13 rebiülâhîr 567 (14 aralık 1171) tarihinde zekâtın toplanması tamamlandıktan sonra fakirlerin, kimsesizlerin, borç altında ezilmişlerin ve yolda kalmışların hakları içinden ayrılıp mahallerine harcandı. Geri kalan âmillerin (vergi memurlarının), ordu ve donanmanın (fisebilillâh), mü'ellefet el-kulûb'un ve esirlerin hakkı olan dört hisse hazineye (beyt el-mâla) konup sonra mahallerine harcandı³⁸³. Fakat öyle anlaşılıyor ki, zekâtın mükellefleri çeşitli yollarla vergi kaçırıyorlardı. Bundan fakirler ve devlet zarar görüyordu. Bunu düzeltmek amacıyla Şerefuddîn Ebu'l-Mekârim Es'ad b. Mammâtî Divân el-Zekât'ın başına getirildi. O, bu konudaki yolsuzlukları düzeltmek için iltizam (zamân) usulüne baş vurdu. Bundan sonra, zekât seneliğine mültezimlere (zâminlere) satılmaya başlandı. Bu ise mültezimleri elden geldiği kadar, haklı-haksız çok zekât toplamaya sevketti. İskenderiye'deki zekât limanında, Nil üzerindeki Munyat b. Hâşib, İhmîm, Kûş gibi limanlarda mültezimin memurları tüccârların ve hacıların yanlarındaki malları arayıp ellerindeki fazla para ve mallardan zekât alıyorlar, onlara eziyet ediyorlardı. 578-579 yıllarında İskenderiye ve Nil limanlarından İbn Cubayr acı acı şikâyet eder³⁸⁴. Mısır'da zekâttan devletin geliri oldukça büyük bir yekûn tutmuş olmalıdır. Salâhaddîn 587 yılında Fustat (Mısır) zekâtını Divân el-Uşûl'un emrine verdiği sırada Mısır (Fustât)'ın senelik zekâtı 50.000 dînârdan biraz

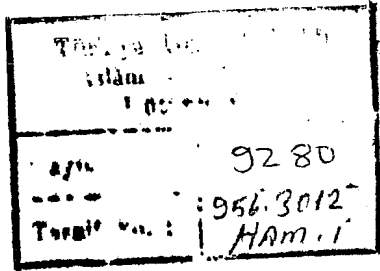
383. *el-Suûk*, I, 44; *el-Hiştâf*, I, 108-109. Zekât için ayrıca bk. el-Mahzûmî (Cahen, *Un traité*..., s. 254); *Kavânin*, s. 310-316; *el-Nuzum el-mâlîyye*, s. 54-55; Rabie, s. 95-99. İbn Memmâtî «Zekât müslümanlardan alınırdu. Altın, gümüş, ticâret malları ('Urûz), deve, öküz, koyun, arpa, buğday, pınc, darı, kuru üzüm ve hurma zekâta tâbi idi» der (*Kavânin*, III. Ahmed nüs., yap. 63b-65b). Burada, zirâat mahsullerinden alınan zekât tüccârlardan alınmış olmalıdır. Zirâatçilerden değil.

384. İbn Cubayr, s. 40, 63; *el-Hiştâf*, I, 109. Bu konudan *Kavânin el-davânin*'de de bahsedildiği anlaşılıyor. Sadaka-i fitrı da Divân el-Zekât toplardı (*Kavânin*, Ayasofya nüs., yap. 119b-120a).

Dinica Imam al-
Qur (201-203)

العصر الأموي

في العصر الأموي

دارالفکر

العشور:

العشور أشبه بما نسميه في وقتنا الحاضر بالضرائب الجمركية ، فكانت تؤخذ من التجار من المسلمين ربع العشر ومن أهل الذمة نصف العشر ومن أهل الحرب العشر^(١) ، ويورد يحيى بن آدم روايتين : الأولى تذكر أن عمر بن الخطاب كتب الى أبي موسى الأشعري أن يأخذ من تجار المسلمين من كل مائتين خمسة دراهم ، وما زاد على المائتين فمن كل أربعين درهماً درهم ، ومن تجار أهل الخراج نصف العشر ، ومن أهل الحرب العشر ، أما الرواية الثانية عن عبد الله بن مغفل عن زياد بن جرير قال : ما كنا نعشر مسلماً ولا معاهداً ، وإنما كنا نعشر تجار أهل الحرب كما يعشروننا إذا أتيناهم^(٢) ، وكان عمر بن الخطاب أول من عشر من أهل الحرب عندما كتب قوم من أهل الحرب الى عمر طالبين منه أن يسمح لهم بدخول أرض المسلمين كتجار مقابل أن يدفعوا العشر فشاور عمر أصحاب رسول الله في ذلك فأشاروا عليه أن يفعل^(٣) ، ولم تكن الضريبة تؤخذ من التاجر إلا مرة واحدة كل سنة إذا انتقل من بلدة الى بلاد أخرى ، وكان العاشر يكتب لهم كتاباً بما يأخذه^(٤) ، ويستخدم القرظي لفظ المكس والمقس فيقول إن المقس كانت ضيعة تعرف بأمر دين وانما سميت المقس لان العاشر كان يقعد بها وصاحب المكس ، فليل المقس ، فليل المقس^(٥) . والمكس دراهم كانت تؤخذ من بائع السلع في الأسواق في الجاهلية ويقال للعاشر صاحب مكس^(٦) . ويقال ان ربيعة بن شرحبيل بن حسنة رضي الله عنه وكان ممن شهد فتح مصر من أصحاب الرسول عليه الصلاة والسلام ، كان والياً

(١) أبو يوسف ، ص ١٦١ .
(٢) يحيى بن آدم ، ص ١٢٦ .
(٣) أبو يوسف ، ص ١٦١ . القرظي ، الخطط ، ج ٢ ، ص ٥٠٨ ، ٥٠٩ .
(٤) المصدر السابق ، ص ١٦٠ .
(٥) الخطط ، ج ٢ ، ص ٥٠٧ .
(٦) المصدر السابق ، ج ٢ ، ص ٥٠٧ .

لا يبالي بهلاك أهل الخراج بصلاح أمره في قبالة ، ولعله يستفضل بعد ما يتقبل فضلاً كثيراً ، وليس يمكنه ذلك الا بشدة منه على الرعية وضرب لهم شديد... وان هذا مما نهى الله عنه ، فقد أمر الله عز وجل أن يؤخذ منهم العفو وليس يحل أن يكلفوا فوق طاقتهم^(١) .

وقد بدأ يظهر في العصر الأموي نظام الالغاء وهو أن يلتجئ صاحب الأرض الى بعض الكبراء فيكتب ضيعة باسمه فلا يتجرأ الجباة على العسف والظلم ويجعل صاحب الضيعة نفسه مزارعاً له ويدون ذلك في دفاتر الحكومة فتصبح تلك الضيعة بتوالي الأيام ملكاً للملجأ اليه^(٢) .

وعندما انبثقت البثوق في منطقة البطائح في ولاية الحجاج كتب الحجاج الى الوليد بن عبد الملك يعلمه ذلك وأن سدها يكلف ثلاثة ملايين درهم فاستكثرها الوليد ، فتطوع مسلمة بن عبد الملك بالاتفاق عليها وأن يتولى الحجاج أمر الاتفاق مقابل أن يقطع الوليد الأراضي المنخفضة التي يبقى فيها الماء بعد إنفاق الملايين الثلاثة ، فأجابه الوليد الى ذلك فحصل على أراض كثيرة وطساسيج متصلة وتآلف الأكرة والمزارعين وعمّر تلك الأراضي ، ومن ثم الجأ الناس اليه ضياعاً كثيرة للتعزز به^(٣) . وعندما عسكر مروان بن محمد والي ارمينية واذربجان في المراغة بعد انصرافه من غزو موقان وجيلان الجأ أهلها أراضيهم الى مروان فابتناها وتآلف وكلاؤه أهلها فكثروا فيها للتعزز به^(٤) ، ثم إن العرب عندما نزلت اذربيجان نزلت إليها عشائرها من المصريين والشام وغلب كل قوم على ما أمكنهم وابتاع بعضهم الأراضي من العجم والجت إليهم القرى للخفارة فصار أهلها مزارعين لهم^(٥) .

(١) أبو يوسف ، ص ١٢٥ .
(٢) ابن خلدون ، ج ١ ، ص ٣٠٨ .
(٣) البلاذري ، فتوح ، ص ٢٩٢ .
(٤) البلاذري ، فتوح ، ص ٣٢٥ . ياقوت ، ج ٥ ، ص ٩٣ .
(٥) المصدر السابق ، ص ٣٢٤ ، ٣٢٥ .

Hamdard Islamicus

Vol. XII/ Number 1/ Spring 1989

QUARTERLY JOURNAL

OF

THE HAMDARD FOUNDATION, PAKISTAN

Hamdard Islamicus

33

Vol. XII No. 1

DISTRIBUTION OF WEALTH THROUGH TRANSFER PAYMENTS

A. H. M. SADEQ

Introduction

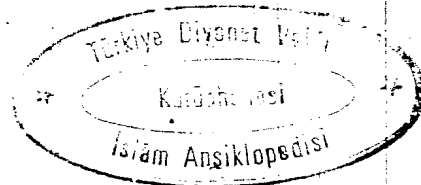
A basic principle of the economic code of life is equity in the distribution of income and wealth.¹ Methodologically, there are two channels of distribution: functional distribution of income and distribution of wealth through transfer payments. Functional distribution refers to the distribution of the produced goods and services among the factors of production, and is fundamental to the distribution mechanism. Distribution of wealth through transfer payments refers to those payments which do not involve any functional reward or exchange, but rather are unilateral in nature, for example, payment of *Zakāt*. This paper deals with the latter.²

If generated income is functionally distributed in accordance with the Islamic norms and values among the factors of production right in the process of production, the distribution of income and wealth in the economy will not be highly skewed. It does not imply, however, that income distribution will be absolutely equal. Efforts of individuals differ in acquiring knowledge and skill as well as in work, and justice requires rewarding of efforts duly. Therefore, it is not an either/or question, but rather a matter of degrees; if functional income distribution is based on Islamic principles of factor pricing, the "degree" of income inequality is not expected to be very high.

As a principle, Islam is for equity in the distribution of income and hence additional policy measures are suggested to even out whatever degree of inequality is not taken care of by functional distribution of income. This is done by providing for transfer payments which refer to transfer of income and wealth from the relatively well-off people to the worse-off population. Besides, the provision of the inter-generational transfer of assets from the deceased to the inheritors is also quite equitable.

The philosophy underlying distribution through transfers is inherent in Islamic belief system, that wealth in all its possible forms is created by Allāh and belongs basically to Him. The right to property which accrues to man is delegated by Allāh and as such He has all legal rights to guide the norms of expenditure.³ Therefore, all the *Shari'a* provisions of distribution through transfers and other measures will have to be implemented with a sense of religious obligation.

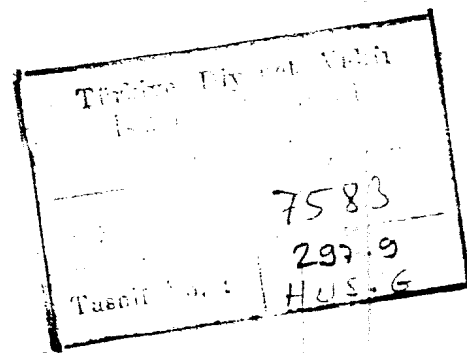
Distribution through transfers may broadly be divided into several categories; (1) compulsory transfers, (2) recommended transfers, and (3) distribution through inheritance. In addition,

Handwritten signature: Osun - 201

By

S. ATHAR HUSAIN

Academy of
Islamic Research and Publications
P. O. Box NO. 119, Lucknow-7 (India)

labour and Capital.

(7) Regulations regarding land.

So far as individuals are concerned it gives directions regarding :—

- (1) Giving of alms.
- (2) Creation of *awḳāf*.
- (3) Gifts and bequests.
- (4) Advancement of loans.
- (5) Creation of trusts.

Baitulmāl or State Treasury

Every property which belongs to Muslims in general and not to any Muslim in particular constitutes a part of the assets of the public treasury. It is not necessary that the property should actually lie in the vaults of the treasury because the concept of *baitulmāl* refers more to the destination of the property than to its location. According to Shafite view the term public treasury applies only to those revenues of the Muslim community or State whose disbursement has not been prescribed by the *Sharī'a* in favour of definite classes of Muslims but which belong to the community at large and are disbursed by the *Imām* for the common interest of the community, namely, in meeting the general expenses of the State. According to Hanifite view *baitulmāl* means every revenue which accrues to the State, whether or not the *Imām* has a free hand in its disbursement.

The State Treasury can have its branches in provinces or districts. Principles of its income and expenditure are fixed but the details can be worked out by the Caliph or his advisory council. Its sources of income are (1) *Ushr* or tithe (2) *Kharāj* or land tax (3) *Jizyah* or poll tax (4) *Zakāt* (5) *Sadaqāt* (6) *Fayor*—booty obtained from enemy without a fight (7) *Khums* or booty obtained in conquests (8) *Zarā'ib* or taxes imposed on a temporary basis for public good (9) *Karḳaz* or rent of Government land (10) *Ushoor* or duty on imported goods (11) *Wakf*, (12) miscellaneous sources like mines and minerals etc.

Ushr or tithe

Lands belonging to Arabs and of those who willingly accepted Islam, land conquered by force and divided among the victorious Muslim armies, waste lands developed for cultivation by *Imām*'s permission are tithe lands. If such lands are irrigated by rivers, ponds or rain water one tenth of the produce is taken as tithe. But if they are irrigated by wells, one twentieth is taken as tithe.

Kharaj or Land Tax

Land tax is imposed on the land of non-Muslims who are allowed to retain their lands after conquest by Muslim armies and acquire the status of *Zimmis*. *Kharāj* is of two kinds—proportional *Kharāj* and fixed *Kharāj*. Proportional *Kharāj* consists of a proportion like one-third, or one-fourth or one-fifth of the produce of the land. The fixed *Kharāj* is a fixed charge on the ground at so much of natural produce, or money per unit area or per tree. It is levied on land irrespective of the fact whether the owner is male or female, minor or adult.

In case of fixed *Kharāj* the rates imposed by Caliph *Umar* on lands of Sawad in Iraq constitute the lawful rates and may not be enhanced. These rates were imposed on land fit for cultivation and accessible to water. In other cases, *Kharāj* is assessed according to the tax bearing capacity of the land. Al-Māwardī discusses the factors determining the tax paying capacity of land as being the quality of land, the kinds of crops grown therein and the method of irrigation. Irrigation may be done in four ways (1) artificial irrigation i.e. by means of running water derived from spring and rivers by diverting it to fields; (2) artificial irrigation by utilizing instruments of carriage like buckets, waterwheels, etc. (3) Natural irrigation by rains or snow (4) Irrigation by means of humidity of soil or by water concealed underground. Distance of the land from cities and markets is recognised by some as an additional factor.

When *Kharāj* has been fixed in accordance with these principles, it is assessed on the ground according to the most

عُشْر: يطلق العشر ويراد به شيان: *Asil yeri* *usûr maddesi*

١ - ما يؤخذ في زكاة الزروع والثروات الطبيعية غير الزرع: وقد تقدم الكلام على ذلك (ر: زكاة/١٢أب).

٢ - ما يؤخذ من تجارات الكفار:

أ - ممن يؤخذ العشر: إذا عبر تجار الكفار - سواء كانوا أهل ذمة أو مستأمنين -

بتجاراتهم حدود الدولة الإسلامية، أو حدود الأقاليم التي يقيمون فيها، كإقليم الشام، وإقليم العراق، أخذت منهم الدولة الإسلامية عشر ما يحملون من تجارات، وذلك مقابل ما تأخذه من الزكاة من الأموال التجارية للمسلمين، ولا يؤخذ العشر من مسلم.

ويؤخذ العشر من التاجر الكافر صغيراً كان أو كبيراً، عاقلاً أو مجنوناً، لأن العشر ضريبة مالية واجبة على الأموال لا على الرؤوس.

ب - المال الذي يؤخذ منه العشر: يؤخذ العشر من الأموال التجارية دون غيرها، حين يعبر بها الكفار حدود الدولة الإسلامية، أو حدود الأقاليم، إذا بلغت قيمة هذه الأموال مقدار نصاب الزكاة - فيما أرى -.

وإذا كانت هذه الأموال من الأموال المحرمة عند المسلمين، كالخمر والخنزير، قدرت قيمتها عند من يستحلونها ثم أخذ العشر نقداً من هذه القيمة.

ج - مقدار المأخوذ في العشر: الأصل أن يكون المأخوذ في العشر مقدار العُشْر، ويجوز لولي أمر المسلمين أن يزيد على العشر أو ينقص منه، بحسب ما يرى المصلحة في ذلك.

ولا يؤخذ العشر منهم في العام أكثر من مرة واحدة، فإذا مرَّ بتجارة قيمتها ألف دينار أخذ منها ما قيمته مئة دينار، فإن مرَّ ثانية في العام نفسه بتجارة قيمتها ألفا دينار، لم يؤخذ منه غير مئة دينار أخرى.

- هذا ما كان معمولاً به قديماً من نظام العُشْر، واليوم قد تغير الحال، ولولي أمر المسلمين أن يضع من الأنظمة في ذلك ما يحقق المصلحة، لأنه لا ينكر تغير الأحكام بتغير الأحوال.

* دَفَعُ نِصْفَ الْعُشْرِ مِنَ الْقَمْحِ
وَالزَّيْتُونِ -

ما - ك ١٧ ح ٤٦ و ٤٧

* أَخَذَ الْعُشْرَ مِنَ الْمُسْلِمِ فِي الْبَحْرِ يَوْمَ

مَج - ك ٨ ب ٢٢

* فِيمَا سَقَتِ السَّمَاءُ الْعُشْرَ وَمَا سَقَى

بِالنَّضْحِ نِصْفَ الْعُشْرِ -

بج - ك ٢٤ ب ٥٥

مس - ك ١٢ ح ٧

بد - ك ٩ ب ١٢

تر - ك ٥ ب ١٤

نس - ك ٢٣ ب ٢٥

مج - ك ٨ ب ١٧

مى - ك ٣ ب ٢٩

ما - ك ١٧ ح ٣٢

حم - أول ص ١٤٥؛ ثالث ص

٣٤١ و ٣٥٣؛ خامس ص

٢٣٣

* لَيْسَ عَلَى الْمُسْلِمِ عُشْرٌ -

بد - ك ٣٩ ب ٣١

حم - ثالث ص ٤٧٤؛ رابع ص

٣٢٢ قا خامس ص ٥٢

و ٤١٠

* إِجَابَ دَفْعِ الْعُشْرِ عَلَى الْيَهُودِ

بد - ك ١٩ ب ٣١

حم - خامس ص ٤١٠

* الْعُشْرُ مِنَ النَّخِيلِ -

ط - ح ١٢١٤

04 EKIM 1996

WENSINCK AREN JEAN, MIFTAHU KUNUZÜ's-SÜNNE.

Trc: ABDÜLBAKİ MUHAMMED FUAD, BEYRUT 1983. ss . 343

DIA DM NO: 04160.

KISALTMALAR:

بخ = صحيح البخاري، مس = صحيح مسلم، بد = سنن أبي داود، تر = سنن الترمذي، نس = سنن النسائي، مج = سنن ابن ماجه، مى = سنن
الدارمي، ما = موطأ مالك، ز = مسند زيد بن علي، عد = طبقات ابن سعد، حم = مسند احمد بن حنبل، ط = مسند الطيالسي، هش = سيرة ابن
هشام، قد = مغازي الواقدي

des traces plus ou moins nettes de cette postériorité de la résultante de *q* par rapport à celle de *k*, même si leurs points d'articulation sont phonologiquement les mêmes. Il faut donc nuancer dans ce sens ce qui a été dit du « même point d'articulation » au premier alinéa de cet article. D'autres conséquences découlant de ce fait ont été dégagées dans la communication mentionnée à la note 7, p. [2].

La *Risāla* est d'avant 1037 (mort d'Avicenne) et d'après 1023-1024 (date de son arrivée à Ispahan, où elle semble avoir été rédigée)¹. Nous sommes donc redevables au Ra'īs de l'attribution la plus ancienne² d'un *qāf* prononcé comme [g] aux « Arabes », par opposition au [q] arrière-vélaire et peut-être sourd de la prononciation reçue. Reste à savoir si « Arabes » désigne les seuls Bédouins du désert ou s'il est d'une acception plus large. Reste à savoir aussi si cette différence phonétique entre « Arabes » et autres entraînait, comme c'est souvent le cas de nos jours, d'autres divergences phonétiques, grammaticales ou lexicales³.

D. COHEN, *Le dialecte arabe Hassāniya de Mauritanie*, Paris 1963, pp. 31 sq., où l'on trouvera une bonne discussion des variantes antérieures et postérieures du [g].

1. Ḥānlarī, *op. cit.*, p. 3 de l'introduction.

2. Le commentateur de Sibawayhi, AL-SIRĀFĪ (m. 979), mentionne bien une variante non-reçue du *qāf* prononcée « entre le *qāf* et le *kāf*, c'est-à-dire comme le *kāf* prononcé entre le *kāf* et le *ḡim*, et le *ḡim* prononcé comme le *kāf* » — donc, à n'en pas douter, un [g] — mais sans l'attribuer à une population déterminée; v. G. TROUPEAU, *Le commentaire d'al-Sirāfi sur le chapitre 565 du Kitāb de Sibawayhi*, Arabica, t. V, 1958, p. 174; et J. CANTINEAU, *Cours de phonétique arabe dans Études*, p. 69.

3. Je tiens à remercier MM. David Cohen et M. Bravmann d'avoir eu l'amabilité de lire cet article en manuscrit.

NOT: Makabirin dawami ušūrā posetinddir

Arabica, Tome XIII, Fasc. 2, Juin, 1966, Leiden, s. 137-141

u
Ošūrā

NOTES ON *UŠŪR* AND *MAKS*

UŠŪR

BY

PAUL G. FORAND

IN Arabic legal literature and historical texts, there appear frequent references to the practice of collecting taxes called *ušŷr* (pl. *a'sār* and *ušŷr*) and *maks* (pl. *mukūs*). It has been generally understood that the former was a legitimate form of tax while the latter was not. It is the purpose of this article not only to demonstrate the ambiguity of these terms, but to show that they had definite denotations that were understood by the writers of the texts.

Since the *ušŷr* (often translated as "tithe") is the only one of the two whose legality was recognized, it would be well to begin with a summary of the conditions under which it was regarded as valid. The earliest texts dealing with the subject of taxation are generally agreed that the tax called *ušŷr* was to be levied on the following persons: 1. Muslim cultivators who owned *ušŷriyya* land irrigated by running water, brooks and streams, or by rain; they paid ten percent of their produce in kind originally; but if the land was irrigated by carried water, by water wheels or water drawn by camels, only a half of that rate (*nišf ušŷr*, or five percent) was required. 2. Muslim merchants and artisans, who paid two and one-half percent of their annual earnings¹. 3. *Dimmī* merchants and artisans, who contributed five percent of their annual earnings. 4. *Harbī* merchants who paid ten percent of the value of their merchandise when they entered the *Dār al-Islām*.

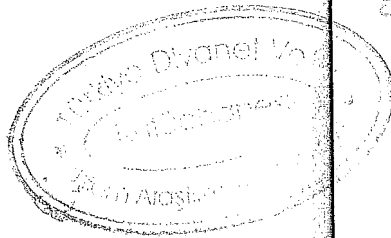
In the case of merchants, both Muslim and non-Muslim, they were to be given a written receipt (*barā'a*) as proof of payment for the year.²

1. ABŪ YŪSUF, *Le Livre de l'impôt foncier*, tr. FAGNAN (Alger 1921), pp. 187-8, 204-13; ABŪ 'UBAYD AL-QĀSIM B. SALLĀM, *Kitāb al-Amwāl*, ed. M. H. AL-FIQŪĪ (Cairo 1353), nos. 1655 ff. (hereafter referred to as *Amwāl*).

2. YAḤYĀ B. ĀDAM, *Kitāb al-Harāğ*, ed. JUYNBOLL (Leiden 1896), pp. 118-21; tr. BEN SHAMESH (Leiden 1958), nos. 595, 601-3, 605, 607, 609, 612-3; *Amwāl*, nos. 235-40, 242-3, 245; IBN 'ABD AL-ḤAKAM, *Sirat 'Umar b. 'Abd al-'Aziz* (Cairo 1346/1927), p. 97 (hereafter referred to as *Sirat 'Umar*).

مالية الدولة الإسلامية في خلافة معاوية بن أبي سفيان

02516

الملخص

استمرت الموارد المالية التي كانت تمد الدولة زمن الراشدين قائمة في خلافة معاوية . فغنائم الحرب والجزية والخراج والعشور والصدقات كانت المصادر المالية التي اعتمدها معاوية في التمويل . وهي المصادر المالية نفسها التي اعتمدتها مالية الدولة في الولاية . وأما مالية المركز فكانت تعتمد على ما يأتيها من خمس الغنائم والصوافي ، وما تدفعه الولايات إليها من أموال .

كانت الولايات تنفق المال في تجهيز الجيوش وإقامة القناطر والجسور والجوامع والمنشآت العامة ، وتدفع الرواتب للمقاتلة والموظفين . وأما مالية المركز فكانت تنفق في حوائج الخليفة ومن يتصل به من أهله ومواليه وأقاربه وزواره ، ويُتدارك بها نقص في عطاء أو قصور في سداد مصلحة من المصالحح .

وفي مواجهة العجز المالي وتأمين المال اللازم للاتفاق ، استعان معاوية بأموال الزكاة ، واقطع الأرض لأغراض الاستثمار . ولكن تأثير الإقطاع في مجال التنمية كان محدودا .

وعلى أية حال ، كانت أوضاع المالية في عهد معاوية حسنة . وكانت تفي بحاجات الدولة . وكانت سياسة معاوية في هذا الجانب ترمي إلى تقوية الدولة في حياة الناس وشدّ أزر السلطان .

5 SUBAI 2005

MUAWIYÉ

ZAKAT

BEYTÜLMAL

USÛR

ÖŞÛR

ATA

DIVAN

HARAC

محمد ضيف الله البطاينة *

* حصل على الدكتوراه في التاريخ والحضارة الإسلامية من جامعة الأزهر عام ١٩٧٥ م .
استاذ مشارك في دائرة التاريخ / جامعة اليرموك . ومدير مركز الدراسات الإسلامية .

N.H. distingue deux zones dans le quartier : une zone réservée aux activités artisanales et commerciales et à la résidence des grands marchands, où le système viarie est largement ouvert et conçu pour assurer des circulations aisées entre le Nil et une artère centrale parallèle au fleuve, qui a eu la faveur des constructeurs d'époque ottomane; et une zone moins riche, plus loin du Nil, plus résidentielle (pour les artisans) mais avec aussi des sucreries et des moulins, aux communications moins faciles, aux impasses nombreuses, plus conforme aux idées qu'on se fait généralement sur la structure urbaine à cette époque.

Une dernière partie (« Architecture and Urbanism ») montre que le monument qui caractérise le mieux l'urbanisme de Būlāq est la *wikāla*, expression d'une architecture commerciale dans un quartier où il n'y a pas de constructions religieuses importantes (mais où il y a deux fois plus de *wikālas* que dans l'ancien Caire fatimide) et à une époque dominée par le développement de l'architecture séculière (p. 90). Ces *wikālas* peuvent être d'anciennes *wikālas* mamlukes (p. 88) mais les grands complexes commerciaux sont ceux du XVIe siècle, largement étalés à Būlāq où l'espace alors ne manque pas, tandis que le bâtiment tend à la verticalité au Caire. Le *waqf* est parfois le seul moyen pour identifier les constructions encore existantes (p. 91).

D'une certaine façon, l'étude de N.H. complète celle de M.M.A. L'étude de topographie historique a été aidée, en ce qui concerne les *waqfs*, uniquement par les *waqfs* d'époque ottomane (p. 63); la documentation mamluke plus réduite (6 *waqfs* mamluks seulement sur une soixantaine d'actes utilisés) ne pouvait rendre le même service, et c'est à travers les documents ottomans que la continuité avec l'époque précédente est parfois rétablie. On voit donc dans quelle mesure, à partir de cet exemple, il convient de nuancer l'affirmation de M.M.A. que l'âge d'or des *waqfs* a été l'époque mamluke : si c'est pendant cette époque que le système s'est vraiment mis en place dans sa dernière forme (pour ce qui a précédé on se reportera à l'article de Cl. Cahen cité plus haut), la suite a montré qu'il a prospéré; ici à Būlāq ce fut sous la forme du *waqf* privé dont on ne perçoit pas dans quelle mesure il a vraiment été un obstacle au développement économique. Il n'existe pas pour l'époque ottomane d'équivalents à l'étude de M.M.A. Peut-être le *waqf* ottoman, souvent concis lorsqu'il ne s'agit pas de grands personnages, ne fournirait-il pas le même luxe de détails que le *waqf* mamluk? De ce point de vue, celui de l'ampleur des documents, il est vrai que l'époque mamluke est un âge d'or. Mais l'étude de N.H. montre comment le recours au *waqf* est pour l'historien d'une grande importance, même lorsque le texte est bref, si ce n'est pas le texte lui-même qui est pris pour objet d'étude, mais la réalité historique qu'il aide à connaître, dans une utilisation globale de la documentation dont le *waqf* n'est qu'une partie.

— Harag
— Ōsūr

Jean-Claude GARCIN
(Université de Provence)

Baber JOHANSEN, *The Islamic Law on Land Tax and Rent. The Peasants' Loss of Property Rights as interpreted in the Hanefite Legal Literature of the Mamluk and Ottoman Periods*. London, Croom Helm, 1988. 14 × 22 cm, 143 p.

Cet ouvrage poursuit deux buts. Le premier est de revoir l'idée générale qu'« aucun changement majeur n'a eu lieu dans le droit islamique après le Xe siècle » (p. 1). Le second est d'analyser

un exemple d'un tel changement, à savoir la révision du concept de propriété foncière par les juristes hanéfites durant les périodes mamlouke et ottomane. M. Johansen a rempli ces deux objectifs de façon convaincante. Le résultat est une importante contribution à l'histoire du droit islamique et des régimes fonciers au Moyen-Orient.

Les juristes hanéfites de la période classique définissaient les paysans soumis au *harāḡ* comme des propriétaires, et le *harāḡ* lui-même comme un impôt sur la propriété foncière. Pour les autres écoles juridiques, le *harāḡ* était, au contraire, un droit payé pour l'usufruit des terres appartenant à l'État. Certes, les juristes hanéfites ne niaient pas l'existence des terres d'État. Les biens fonciers des défunts décédés sans héritiers revenaient au Trésor public, comme c'était le cas pour toute propriété sans héritiers.

Johansen montre comment d'importantes transformations survenues dans le régime foncier eurent comme résultat, aux XVe-XVIe siècles, un changement de la théorie juridique hanéfite. De grands domaines s'étaient constitués durant le Moyen Âge aux dépens de la petite propriété, à partir de la transformation de concessions en propriétés, de l'achat de terres auprès du Trésor, et de la cession de terres d'État par les souverains. Avec les paysans réduits au statut d'usufruitiers, la théorie hanéfite, faisant de ceux soumis au *harāḡ* des propriétaires, n'était plus applicable. Cet état de fait amena le mufti égyptien Ibn al-Humām, au XVe siècle, à tenter de réajuster la théorie avec la réalité par l'introduction du concept de « décès de ceux soumis au *harāḡ* ». Selon lui, la situation décrite dans la théorie classique avait été modifiée par la mort progressive, sans héritiers, de tous ceux qui étaient soumis au *harāḡ*, de sorte que les terres passèrent ainsi petit à petit dans les biens du Trésor. Cette explication fut adoptée par Ibn Nuḡaym et d'autres muftis hanéfites de l'époque ottomane, qui admirent ainsi le principe de la propriété foncière par l'État.

C'était un changement opportun. Depuis le XIIe siècle, des souverains avaient périodiquement confisqué des propriétés et des *waqfs* fonciers. Les sultans ottomans des XVe et XVIe siècles allèrent plus loin en déclarant toute terre cultivée propriété de l'État *miri*. Des *waqfs* et d'autres propriétés foncières furent confisquées sous prétexte de vérification des titres de propriété. Une telle vérification fut imposée en Égypte. Ce fut l'occasion pour Ibn Nuḡaym de rédiger son traité sur le régime foncier. Il démontra que le « décès de ceux soumis au *harāḡ* » eut pour conséquence la transformation des terres arables en terres d'État. Il posa ensuite comme base pour les *waqfs* l'autorité discrétionnaire du souverain pour la vente de ces terres.

Ainsi, comme le souligne Johansen, Ibn Nuḡaym voulait défendre la légitimité des nombreuses terres qui avaient été constituées en *waqf* en Égypte. De cette façon il légitimait la transformation des paysans libres en usufruitiers. La notion de « décès de ceux soumis au *harāḡ* » devint ainsi le principe d'après lequel les juristes hanéfites acceptaient le régime ottoman des terres *miri*.

Cet ouvrage constitue une recherche importante dans les domaines de l'histoire et du droit. Il démontre l'hypothèse de l'auteur sur les transformations du droit islamique après le Xe siècle, en même temps qu'il apporte une vision nouvelle sur l'établissement du régime foncier ottoman *miri* en Égypte et en Syrie.

Kenneth CUNO
(Université américaine du Caire)

العُشُور ضرائب التجارة في صدر الإسلام

د. فالح حسين
الجامعة الاردنية

كثيرا ما يصطدم الباحث في شؤون النظم الاسلامية بقضية التفريق بين النظرية والتطبيق ، وخاصة اذا كان الامر متعلقا بالحياة الاقتصادية في المجتمع الاسلامي ، الامر الذي يجعله مضطرا للنظر في المصادر التاريخية والفقهية عند المسلمين على حد سواء ، دون اهمال احدهما على حساب الاخر . لان المصادر الفقهية والتي يبدو لاول وهلة انها تنصب على النظرية فقط لا تخلو من الواقع التاريخي ، ولصعوبة فهم النظرية الفقهية بدون العودة للمصادر التاريخية التي تتحدث عن الواقع الذي طبق في المجتمع في الفترات المتلاحقة ، هذا الواقع الذي اجاز والفي واوجب بناء على الظروف التي مرت بالمجتمع والدولة سواء بسواء . ولكن ومع الاحتفاظ باهمية المصادر الفقهية ، يجب على الباحث ان يضع نصب عينيه قضية التمييز بين النظرية والتطبيق ، بحيث لا تظفي النظرية على التطبيق في مجال البحث التاريخي ، والا يهمل الواقع الفعلي بحجة مخالفته للمثالية النظرية .

وفيما يتعلق بالبحث في عشور التجارة في صدر الاسلام نود ان نشير الى الراي القائل بان الفترة الاولى لنشأة الدولة العربية الاسلامية شهدت تراجع حركة التجارة في المنطقة العربية ، او التي وصل اليها العرب ، لان حروب الفتح وتنظيمها وتسخير قوى الدولة والمجتمع لانجاحها مثلت الاولوية المسيطرة على الدولة وابنائها . فكان تراجع التجارة وخاصة التجارة الخارجية أمرا متوقعا في ظروف العلاقات الحربية بين العرب ومجاورهم الى ان هدأت حروب الفتح ، وعليه فلم تشهد التجارة العربية الاسلامية ازدهارها من جديد الا بعد استقرار الوضع وابتداء من العصر العباسي (١) .

ورغم معقولية هذا الراي وجدية الكتاب الذي ورد فيه ، الا ان الاشارات الواردة في المصادر الاولى تقلل من فرص الاخذ به دون تردد ، اذ ان المعلومات عن ضرائب التجارة الداخلية والخارجية تعود الى فترة مبكرة ، فالبصرة اقيمت لانها واقعة على طريق الهند مثلا ، وسرعان ما أصبح الميناء المسمى بالبلبة مركزا تجاريا هاما كما سميت

دراسات تاريخية ، ٢٩ و ٢٠ ، آذار - حزيران ١٩٨٨

المخطوطات في الغرب الاسلامي

وضعية المخطوطات وآفاق البحث

في الفترة من ١٩-٢١ شعبان ١٤٠٨ هـ / ٧-٩ نيسان / ابريل ١٩٨٨ ، عقدت مؤسسة الملك عبد العزيز آل سعود للدراسات الاسلامية والعلوم الانسانية بالدار البيضاء ندوة دولية حول المخطوطات في الغرب الاسلامي ، دارت بحوثها حول ثلاثة محاور :

- ١ - تقارير عن وضعية مخطوطات الغرب الاسلامي عبر العالم .
- ٢ - عروض حول مشكلات توثيق وفهرسة وتصنيف وتصوير المخطوطات العربية .
- ٣ - محاضرات حول اشكاليات تحقيق ودراسة التراث المخطوط للغرب الاسلامي من النواحي النظرية المنهجية .

شارك في الندوة باحثون متخصصون من الوطن العربي وأوروبا وأمريكا الشمالية، أكدوا في بحوثهم ومدخلاتهم أهمية التراث العربي المخطوط بخزانات الغرب الاسلامي وخاصة الخزانات المغربية ، مما يستدعي زيادة الاعتناء بهذا التراث ، واجمعوا على ضرورة توفير مراكز متخصصة لصيانة وترميم المخطوطات بالوطن العربي ، وفهرستها، واطاحة الفرص امام الباحثين للاطلاع عليها وفق قواعد سليمة مدروسة ، وسن القوانين لحمايتها ومنع تسربها الى الخارج .

TRANSLITERATION TABLE

ا	a	ذ	dh	ف	f	ب	bb
ب	b	ر	r	ق	q	پ	ph
پ	p	ز	z	ك	k	ت	th
ت	t	س	s	ج	g	ث	th
ث	th	ش	sh	ل	l	ح	ch
ج	j	س	s	م	m	د	dh
د	ch	ش	sh	ن	n	ذ	dh
ه	h	س	s	و	w/v	ز	rh
ح	kh	ط	t	و	h	ك	kh
د	d	ظ	z	ي	y	ك	gh
ذ	d	غ	gh				

LONG VOWELS

ا	ā
ي	ī
و	ū
و	ō (kō, dō)
ع	ē (kē, sē)

SHORT VOWELS

ا	a
ي	i
و	u

DIPHTHONGS

ا	{aw Arabic (mawlānā)
و	{au Persian/Urdu (nau, naukar)
ي	ay (shaykh)
ع	ai (main, kaisē, maidān, nairang)

DOUBLED

و	uwwa
ي	iyya

The letter ؤ is transliterated as a super-script comma and is not expressed when at the beginning (*adab, ʾāʾir, thanāʾ*).

The letter ع is transliterated as a super-script inverted comma (*ʾilm, maʾlūm*).

ا is transliterated as *ah* in pause form and *at* in construct form (*tā marbūʿah, sunnat al-Rusūl, Sunnah*).

ا (al) is transliterated as 'l in construct form. l is used with all letters—moon as well as sun (*Abūʾl, al-Shams waʾl-Qamar*).

و as a Persian/Urdu conjunction, is transliterated as -o (*naẓm-o ʿaḡb*).

Short vowel ِ, when used in Persian/Urdu possessive or adjectival form, is transliterated as -i (*Bāl-i Jibril, Rasūl-i Karīm*).

Haraj
oşun
arazi

TAX FARMING IN ISLAMIC LAW (QIBĀLAH AND DAMĀN OF KHARĀJ): A SEARCH FOR A CONCEPT

KHALED ABOU EL FADL

ISSUES AND APPROACH

This paper explores the fiscal concepts of *qibālah* and *damān* in search of a definition or precise meaning.¹ This goal is pursued by examining the historical sources, but our primary focus will be on legal and administrative treatises. Despite the centrality of these concepts as tax-collection schemes in Islamic history, not much has been written about them. It is well-established fact that these concepts have something to do with tax farming, and that they also indicate some form of delegation by the government to others in the process of tax collection. Beyond this elementary statement, it is not clear what *qibālah* or *damān* exactly entail either in actual fiscal practice or, more importantly for our purpose, in legal theory and terminology.

Both concepts are elusive, partly because they are quite indefinite, but also because the terms themselves are quite commonplace, usable in a variety of contexts. Literally, *qibālah* means nothing more than to accept an obligation or commitment to do something. As such, it could be used to signify a contract or agreement for undertaking a task. *Qibālah* also means a guaranty or suretyship as a form of *kafālah*. *Damān*, on the other hand, has a specific legal meaning of guaranty or suretyship. In a broad sense *damān*, like *qibālah*, also signifies liability for an undertaking.

As can be expected, both concepts are quite broad and can encompass a variety of legal acts including tax or land tenure obligations. The use of the terms to signify a particular tax arrangement, or specifically tax farming, is far from self-evident. Rather, there has to be a resort to some external historical or legal source in order to understand the relation of these terms to *kharāj* generally, or tax farming specifically.

As an example of the elusiveness of the terms, there is a *ḥadīth* which states, "*al-kharāj biʾl-damān*". On the face of it, this *ḥadīth* would seem to tie *damān* to land taxes or even endorse some form of tax farming. Read

20 JEMMUZ 1994

- Beytu'l-Mal

- Zakat
- Haraq
- Cizye
- Özür
- Defne

FINANCIAL RESOURCES IN ISLAM

By

His Eminence The Late Sheikh Abdel Rahman Hasan
Member of the Islamic Researches Academy

IN THE NAME OF GOD THE MERCIFUL,

THE COMPASSIONATE

The financial resources in Islam are the total sum of what is collected in 'Bait el Mal' (Islamic Treasury) the revenue of which derives from the taxes paid therein in the form of zakat (almsgiving) in its various phases: al Kharaj, i.e. land-tax; al'ushur, i.e. tithes; al jizyah, i.e. tributes; al ghanaem, i.e. booty.

Starting with the zakat which is the third principle upon which Islam is based, we note that it is an essential condition for the purification of the soul from the evil of avarice. It is ordained by the Quran, the Sunnah and scholars; the general tenor being that every Muslim who is of age, free, sane, and owns property subject to azkat, should pay it. Nevertheless, the Sahabah, the disciples and some others disagreed about exempting the orphans, the insane, peoples of the Book and those who do not own property subject to zakat, or are in debt. They also questioned the fact of considering it a form of worship like prayer and fasting, or to look upon it as a rightful share of the poor and

needy in the wealth of the rich.

In point of fact, the Zakat is a religious duty the rules of which were set by Islam for the purpose of solidarity and charity since the poor are entitled to be helped by the wealthy in order to safeguard them from want and need. Islam clearly insists upon the levying of zakat, and Abu Bakr fought those who failed to abide by it. He said in this connection «By God! they withhold but the tether of a tithed camel, used to restitute to the Apostle of God, I will fight them for it».

Islam has set the regulations for the zakat and clearly stated its amount and terms of payment so that the wealthy would realize that they are mere guardians of their own wealth and should use it to help the poor. So, as Ali said: «God has ordained the rich to give the poor according to their need; in case the latter starve or go without clothing; or get exhausted the rich are held responsible for their suffering and God will judge them on the Day of Judgment.»

Zakat is due on funds reserved for investments either on the capital itself, or the capital plus its dividend and is to be used either directly, or for the purification of both its owners and participants.

There are two types of zakat: the seen and the unseen. The first type, i.e. the seen, is obvious and cannot be hidden such as plants, agricultural products, cattle etc. The unseen consists of that which, could be hidden, such as gold silver commercial transactions, etc. The supervisor over the zakat funds has no claim upon the unseen property. However, those who possess it ought to take their responsibility of their own accord in which case the supervisor should accept it and help them to distribute it as they wish. The supervisor of the zakat funds should order the payment of the zakat by those concerned (the wealthy citizens), and he is usually faced by two propositions if he wants to be fair: 1. He enforces the law and assumes the right to interfere in the distribution of the zakat without referring to the opinion of the giver. 2. He collaborates with the giver who responds willingly and gives his leave to distribute his azkat as he sees fit. Nevertheless, in both cases he has the right to fight the givers who refuse to comply with the strict regulations of the law just as Abu Bakr el Seddiq did, because the dissenters in such cases are sinners against the shar'a. However, Abu Hanifa is against the idea of fighting in case they offer to pay themselves their zakat.

There are four sources for the zakat:

- 1. Cattle 2. Trees 3. Agriculture 4. Silver and gold.

Starting with the first: 1. *Cattle a zakat.*

Cattle as zkat comprise camels, cows and sheep.

The camels' zakat starts on five heads, and should it reach nine heads it requires either a she lamb 3 years old, 3 years old, or two goats. From ten up to fourteen heads, two sheep are required. From fifteen to nineteen, three sheep are required. From twenty to twenty four, four sheep are required. From twenty-five up to thirty-five, the sheep are excluded and replaced by a three years old camel. From thirty six upwards, a two years old camel is required.

Consequently, the increase in the number of cattle is followed by changes in the species offered as zakat, so that when the zakat is required for two hundred camels, the giver may choose one of two conditions: 1. He may offer four medium size camels. 2 He may offer five camels just above one year old, and so on, provided that every additional forty camels require a one year old head, and every additional fifty, require a medium size camel.

The Cows Zakat. It starts with thirty heads and requires one male suckling. Up to forty, one (2 years old) cow is required. Over forty cows, as el Shafe'i stipulates, no substitutes are allowed until they reach sixty in number, in which case two male sucklings are required. Over sixty in number, every thirty cows require a suckling, and every forty require a (two years old) cow, so that every seventy would require one

NOT: Makale e BEYTU'L-MAL pasetindadir

(Woodbridge: Boydell, 1998), in *English Historical Review* 114 (1999), 1287–8.

Review of *The établissements de Saint Louis: thirteenth-century law texts from Tours, Orléans and Paris*, ed. F.R.P. Akehurst (Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1996) in *Journal of Early Modern History* 3 (1999), 294.

Review of S. Menache, *Clement V* (Cambridge: University Press, 1998) in *The Catholic Historical Review* 85 (1999), 453–5.

- 2000 Review of A. Marchandisse, *La fonction épiscopale à Liège aux XIIIe et XIVe siècles* (Geneva: Droz, 1998) in *English Historical Review* 115 (2000), 440–1.

Review of M. Chazan, *L'Empire et l'histoire universelle de Sigebert de Gembloux à Jean de Saint-Victor (XIIIe-XIVe siècle)* (Paris, 1999) in *English Historical Review* 115 (2000), 1271–2.

- 2001 'The 1291 valuation of the churches of Ely diocese', *Proceedings of the Cambridge Antiquarian Society* 90 (2001).

(with B.R. Taylor) 'The 1291 valuation of the ecclesiastical benefices of Llandaff diocese', *Archaeologia Cambrensis* 147 (1998 [2001]), 133–58.

- 2002 (with B.R. Taylor) 'Cheshire parishes c.1291', in *The new historical atlas of Cheshire*, eds A.D.M. Phillips and C.P. Phillips (Chester: Cheshire Community Council and Cheshire County Council, 2002).

'The competence of the parish clergy in thirteenth-century England', in *The church and learning in later medieval society: essays in honour of R.B. Dobson*, eds C.M. Barron and J. Stratford, Harlaxton Medieval Studies, XI (2002), 273–85.

'Heresy and sanctity at the time of Boniface VIII', in *Tolerance and repression in the Middle Ages*, ed. L. Mavromattis (Athens: Institute for Byzantine Research, 2002).

- 2003 'The attempted trial of Boniface VIII for heresy' in *The trial in history*, eds B.S. Pullan and M. Mulholland (Manchester: University Press, 2003).

Forthcoming

'Robert Winchelsey' in *New Dictionary of National Biography*.

(With team of researchers: S. Davnall, D. Ross, P. Simpson and B. Taylor) New edition of the spiritualities sections of the *Taxatio Ecclesiastica Papae Nicholai IV* (interim electronic access to some aspects of the new edition: <http://www.mimas.ac.uk/taxatio>).

Bulletin of the John Rylands University
Library of Manchester cilt: 83, ser: 3, Manchester
 D792 2001.

Continuity and change: Anglo-Saxon and Norman methods of tithe-payment before and after the Conquest

BERYL R. TAYLOR

Former student, Department of History, University of Manchester

While ecclesiastical historians have accepted, apparently with little question, that throughout the medieval period the major part of the English Church's revenue consisted of tithes, few attempts have been made to explain how this came about. The single word 'tithe' conceals an operation which must have called for a good deal of effort, and perhaps no small sacrifice, from the greater part of the population of England. As such the subject needs to be brought more sharply into focus. Two twentieth-century historians of medieval Europe have taken tithe as their theme, but neither of them have thrown much light on the subject of tithe-payments in England.¹ For this reason it is necessary to begin by outlining the main facts known about this particular tax in Anglo-Saxon England. Then, since the general view of medieval tithe is probably that it was a straightforward church tax exacted from the people, it will be shown that this is only part of the story, and that another approach to the payment of tithe, one which apparently originated in Normandy, shows different thinking on the subject. Finally, the Norman reaction in 1066 to tithe-practices in Anglo-Saxon England will be examined.

The English word 'tithe' stems from the Old English word *teotha* (a tenth) and has become the word now used to translate the Latin word *decima* as it is written in the Bible and elsewhere to represent the payment of a tenth of a man's income to the Church. It seems that such payments were required in biblical times, although no

¹ C. Boyd, *Tithes and parishes in medieval Italy* (New York: Cornell Univ. Press, 1952); G. Constable, *Monastic tithes from their origin to the twelfth century* (Cambridge: Univ. Press, 1964). The evidence, in the main, is drawn from European rather than English sources.

(Havale)

ÂŞÂRIN KALDIRILMASI(*)

İzzettin ÖNDER(**)

Dergi / Kitap
Kütüphanede Mevcuttur

öşür (zekat) ile karıştırmamalı

Türk maliye tarihi 17.Şubat.1341 (1925) tarihinde, ekonomik ve malî sonuçları çok ciddi olan bir olay yaşamıştır. «Âşârın ilgası yerine ikame edilecek Mahsûlât-ı Arziye Vergisi Hakkındaki Kanun» ile, o zamanki vergi gelirlerinin muhtelif kıstaslara göre dörtte biri ile üçte biri arasında yer tutan bir vergi kaldırılıyor ve böylece tarım sektörü, çok kısa bir süre içinde uygulanan toprak mahsulleri vergisi bir tarafa bırakılırsa, doğrudan gelir vergisi kapsamı dışına çıkartılıyordu. Âşârın kaldırılması, 1923 İzmir İktisat Kongresi'nde oybirliği ile kabul edilmişti. Hiç kuşkusuz, mesele, 1923'de ortaya çıkıp, 1925'de noktalanmadı. Zira, âşârın ilgası tartışmaları daha eskilere gitmektedir.

Âşârın kaldırılması olayı, hiçbir geçerli ekonomik gerekçeye dayanmayan, bazı sosyal grupların (burada çiftçi grubunun) kısa dönemli menfaati doğrultusunda alınmış bir karardır. Âşârın kaldırılmasının ciddi bir ekonomik gerekçeye dayanmadığı, ortaya koyduğu çok ciddi olumsuz ekonomik sonuçlardan anlaşılmaktadır. Ancak bu olay, ne sebepleri ne de sonuçları açısından o dönemde de günümüzde de tam olarak ele alınıp incelenmiş değildir. Bu yazı ile amacım, bu tür bir tartışmayı, âşârın kaldırılmasının tarihî veya sosyal sebeplerinden çok, tarım sektörünün etkin bir şekilde vergilendirilmesinin ekonomik ve malî sonuçları açısından başlatmaktır.

Âşârın kaldırılması olayı, tarımsal gelir üzerinden alınan dolaysız bir verginin kaldırılması olarak ele alınmalıdır. Diğer bir ifade ile, burada tartışma konusu yapılmak istenen, bir vergileme sistemi olarak âşârın olumlu veya olumsuz yönleri değil, tarihin belirli bir döneminde tarım sektörünün dolaysız bir vergileme sistemi ile etkin ve zorlayıcı bir biçimde vergilendirilmesi gereğidir. Hiç kuşkusuz,

(*) Kafamdaki bu konunun hızlı bir şekilde böyle bir başlangıç yazısına dönüştürülmesinde meslekdaşım Asaf Savaş Akat'ın sağladığı teşvik büyük olmuştur. Kendisine teşekkür borçluyum.

(**) İstanbul Üniversitesi, İktisat Fakültesi.

âşâr eski ve modası çoktan geçmiş bir vergi idi. Yeni Cumhuriyet idaresinin böyle bir vergiyi uygulamada tutması zaten beklenemezdi. Ancak, acaba böyle bir verginin uygulamadan kaldırılması, ekonomideki yeri 2/3 civarında olan bir sektörün gelirinin dolaysız vergi dışı tutulması anlamına gelmeli mi idi! Hatta, tarım dışı diğer sektörlerin ya çok cılız veya yeni kurulma aşamasında olduğu bir dönemde, iç tasarrufları arttırma politikasına yönelik olarak, tarım sektörünü zorlayacak bir vergi sistemi gelişmek gerekli değil mi idi!

Meseleye uluslararası uygulamalar açısından baktığımızda ise şu durumla karşılaşılıyor. Genel hatları ile kalkınma yoğun kaynak kullanan bir süreçtir. Başka bir ifade ile, ekonomiler ya iç kaynaklardan veya dış kaynaklardan ekonomik fazla bulmak zorundadır. Bu sorunu farklı uluslararası ilişkiler içindeki ülkeler, farklı şekilde çözümlenmişlerdir. Örneğin, 18. ve 19. yüzyıllarda İngiltere tarım sektöründen sanayi sektörüne kaynak aktarmak yerine, özellikle 19. yüzyıldaki gıda maddeleri fiyat artışları ile ters yönde kaynak aktarımını gerçekleştirmiştir.⁽¹⁾ Almanya için de aynı durum kısmen geçerlidir.⁽²⁾ Ancak, bu ekonomiler, dış ekonomik ve politik ilişkileri mekanizması ile kaynak aktarımını, özellikle İngiltere, olağanüstü bir biçimde gerçekleştirmiştir. Bunun tersi örneğini ise doğuda Japonya,⁽³⁾ batıda İtalya⁽⁴⁾ oluşturmaktadır. Bu ülkeler gelişmelerinin belirli dönemlerinde tarımdan sanayi sektörüne önemli ölçüde kaynak aktarımını zorunlu olarak yapmışlardır.

Uzun savaşlardan ve en son olarak da kurtuluş savaşından çık-

- (1) Landes, David S.: «Japan and Europe: Contrasts in Industrialisation», *The State and Economic Enterprise in Japan* (Lockwood, W, ed.) Princeton University Press, Princeton, N.J., 1965, s. 167.
- (2) Bird, Richard M.: «Land Taxation and Economic Development», *Finance in Developing Countries* (Ayre, P.C. I., ed.) Frank Cass and Co. Ltd., London, 1977, s. 169.
- (3) Allen, G.C.: *A Short Economic History of Modern Japan* George Allen and Unwin Ltd., London, 1972, s. 49.
Beasley, W.G.: *The Meiji Restoration*, Stanford University Press, Stanford, 1972, s. 390-404.
- (4) Zangheri, R.: «The Historical Relationship between Agricultural and Economic Development in Italy», *Agrarian Change and Economic Development*, (Jones, E.L. and Woolf, s. J. eds.), Methuen and Co. Ltd., London, 1969, s. 29.

ÇAĞDAŞ TÜRKİYE TARİHİ
ARAŞTIRMALARI DERGİSİ.
c.I/2 , İzmir-1992, s.105-125.

MADDE KAYITLANDIKTAN
SONRA ÇEKİLEN DOKÜMAN

(Harc)

AŞAR VERGİ SİSTEMİNİN KALDIRILIŞI

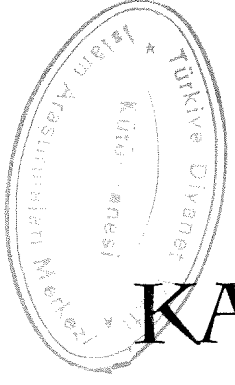
Kenan KIRKPINAR

Yeni Türkiye Devleti'nin kurucusu Mustafa Kemal Paşa, milletin mukadderatını belirlemek için bir taraftan Lozan Barış Konferansı görüşmeleri devam ederken, bir taraftan da, yeni Türkiye'nin dayanaacağı temelleri belirliyordu. Yüzyıllardır, savaştan savaşa koşmuş, bunun sonucu olarak geri kalmış bir milletin 'Makus Talihini' yenerek, uygar milletlere yetişebilmesi için iktisadi, sosyal, kültürel v.s. alanlarda büyük atılımlar yapması gerektiğini çeşitli defalar belirtmişti. Bu nedenlerle, İzmir'de bir İktisat Kongresi toplanmış, burada yeni Türkiye için başlangıç noktası olabilecek kararlar alınmıştı. Çünkü, o kongrenin ana felsefesinin, yeni Türkiye Devleti'nin temellerinin süngüyle değil, süngünün dahi istinad ettiği iktisadiyatla kurulacağını; yeni Türkiye Devleti'nin cihangir bir devlet olmayacağını gazetecilere 16.1.1923'te açıklamıştı.

Kongrede alınan kararların iktisadi açıdan en önemlisi, her halde "Aşarın Kaldırılması"ı istemek olmalıdır. Türk İnkılabını başlatan önder ve onun kadroları, devletin yapısını belirlerken, yönetime katkının çoğalması düşüncesindeydiler. Bu sebeple, Osmanlı'dan kalma tarım politikasını bırakıp, çağdaş bir bakış açısıyla, köye ve tarıma eğileceklerdi.

T.B.M.M. Döneminde Aşar

Meclisin açılışından sonra, bir çok vergide değişiklikler yapılmıştır. Bu değişiklikler genellikle ekonomik sıkıntılar dolayısıyla zam şeklinde olmuştur. 17 Ağustos 1920 tarih ve 12 sayılı "Aşarın Teslise Rapti Hakkında Kanun"la aşar tahsilatı için teslis (üçleme) yöntemi getirildi. Aynı ve nakdi olarak ihale edilecek aşar için, 1913, 1914 ve 1919

(Haber) AŞAR VERGİSİNİN KALDIRILMA NEDENLERİ

DR. NEVİN COŞAR*

AŞARIN TARİHÇESİ

Aşar Vergisi, geleneksel Osmanlı vergi sisteminin önemli bir parçasıdır. Geleneksel iktisadi ve idari yapı içinde aşar, toprak sistemiyle tahsil edilirdi. Geleneksel yapının bozulmasıyla birlikte, aşar vergisinin toplanma biçiminde büyük değişiklikler meydana geldi. Aşarın toplanmasında, iltizam usulü daha geniş bir biçimde kullanılmaya başlandı. İltizam usulünün yaygınlaşmasıyla birlikte köylülerin şikâyetleri arttı. Devlet, gelir kaygısıyla uzun bir süre bu konuda duyarsız kaldı. Malikâne usulü, aşar konusundaki şikâyetleri azaltmak üzere geliştirildi, ancak olumlu bir sonuç alınamadı.

19. yüzyıla gelindiğinde, aşarın tamamına yakın bölümü iltizam usulüyle toplanıyordu. Aşar vergisi tarım kesiminden tahsil edilmekte, yıllık gayri safi hasat üzerinden alınmakta ve oranı toprağın verim kabiliyeti, sulama şartları, ziraat çeşitleri, mahalli örf ve âdetlere göre büyük değişiklikler göstermekte, %10 ile %50 arasında değişmekteydi (Barkan, 1966:485). Bu farklılıkları gidermek, eşitliği sağlamak ve refahı yükseltmek üzere, Tanzimat Fermanı'yla aşarın oranı %10 olarak belirlendi (Şener, 1990:129). Ancak, daha az verimli topraklara sahip olanlar için tek oranlı vergi pek adil olmadı. Öte yandan, iltizam usulünden vazgeçilerek, emanet usulüne geçilmesi benimsendi. Ancak pek başarılı olunamayınca iltizam usulüne geri dönüldü. Tanzimat döneminde, sancak sancak devlet gelirleri iltizama verilir, mültezimler aldıkları iltizamı bölerek daha küçük mültezimlere ihale ederlerdi. Bu şartlarda, köylünün ödediği vergi, ödemesi gereken vergiden çok daha fazla olurdu; bu durum, köylülerin şikâyetlerinin artmasına, sorunlarının büyümesine yol açardı. Aşar vergisinin mükellefi köylüydü, küçük köylü devletin mali temelini ve en önemli vergi kaynağını oluşturuyordu. Aynı zamanda, devletin meşruiyet kaynağı küçük üreticilik idi (İslamoğlu-Inan, 1991:75; Pamuk, 1982:22). Ancak devlet, mali ihtiyaçları nedeniyle uzun süre köylülerin şikâyetlerini önlemek konusunda herhangi bir düzenlemeye gitmedi.

Aşar vergisi, uzun süre %10 oranında alındı.

1883 yılında ulaşım-haberleşme ve eğitim-öğretim yatırımlarına kaynak ayırmak üzere %1,5 artırılarak, %11,5'a yükseltildi. Buna "maarif ve menafi hissesi" denirdi. Bu oranda, maarif hissesi yarım, menafi hissesi bir idi. İkinci Meşrutiyet yıllarında ise paylar arasında tam tersi bir bölüşüm yapıldı (Pelin, 1937:321). 1896-97 yılı bütçe açığını kapamak üzere aşarın oranı %12'ye, 1900 yılında ise %12,6'ya çıkarıldı (Duran, 1989:335). 1906'dan itibaren ise, %12,5 olarak belirlendi. Bağımsızlık Savaşı sırasında %12 idi (Müderrişoğlu, 1988:106).

Aşar vergisini daha adil bir biçime büründürmek üzere, iltizam usulü ve emanet usulü arasında sürekli gidiş gelişler yaşandı.¹ II. Abdülhamid döneminde, "Aşar ve Ağnam Emaneti" kuruldu; kazalara aşar memurları tayin edilerek, aşar devlet hesabına toplanmaya başlandı. Ancak bir süre sonra bundan vazgeçildi. Bazı Rumeli ve Anadolu kazalarında, bir köyün son beş yılda gerçekleşen aşar hâsılatının ortalaması alındı (tahmis-i aşar); köy sakinlerinden bu ortalama kadar bir vergiyi nakdi olarak ödemeleri bekleniyordu. Bazı yörelerde, üç taksitte uygulanarak teslis-i aşar adını aldı. Ancak bu çabalar vergiyi karmakarışık hale getirdi. Ne köylü ezilmekten kurtuldu, ne de devlet hâsılatını artırabilirdi (Akarlı, 1982:232).

Verginin %90'ı iltizam usulüyle, sadece %10'u emaneten toplandığından (Du Velay, 1978:454), aşarın iktisadi ve sosyal açıdan olumsuzluklarını ihmal etmek pek mümkün değildi. Şikâyetleri önlemek üzere, aşarın toplanmasında 1302 (1886) tarihli Aşar Nizamnamesi'yle, köy köy ve idare meclisleri tarafından aşarın ihale ve iltizam edilmesi usulü benimsendi (Pelin, 1937:320). 1905 (1321) yılında neşredilen Aşar Nizamnamesi'nde iltizam ve ihale usulü aynen korunurken, talep görülmeyen veya asgari haddi bulmayan yerlerde aşarın emaneten idaresi esas kabul edildi (Eldem, 1970:248). Bu Nizamname'de suiistimalleri önlemek ve iltizamı denetim altına almak üzere sıkı önlemler alındı. Örneğin ürünün tarlada bozulmasını önlemek üzere ve gecikmeye karşı birtakım önlemler alındı; mültezim ve adamlarının ancak parasını vererek, yiyecek ve yem alabilmeleri öngörüldü. Bu Nizamname, çeşitli değişiklikler yapılarak, 1925 yılında aşar kaldırılana kadar yürürlükte kaldı.² Aşar ni-

* Boğaziçi Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Öğretim Görevlisi

28 ŞUBAT 1997

AŞAR VERGİSİNİN KALDIRILMASININ KISA VE UZUN DÖNEMLİ ETKİLERİ

DR. NEVİN COŞAR*

Osmanlı devlet gelirlerinin temelini oluşturan aşar vergisi, kırsal kesimi vergileyen vergiler içinde en kapsamlısıydı. Aşar vergisi, aynı bir vergiydi ve ekilen topraktan elde edilen gayri safi ürünün %10'u olarak toplanıyordu. Toprağın verim düzeyine göre hesaplanan vergi oranı Tanzimat Fermanı'yla %10 olarak sabitlenmişti. Daha sonra çeşitli gereksinimlerle verginin oranı %12.5'e kadar yükselmişti. Osmanlı devletinde 16. yüzyıldan itibaren iltizam usulüyle toplanan aşar vergisi, toplanma biçimi itibarıyla çeşitli sorunları içinde barındırıyordu. Devlet, toplayabileceğinden az gelir elde ediyor, köylüler ise ödemeleri gereken vergiden çok daha fazlasını ödüyorlardı. Arada kalan miktar ise mültezimlerin kazançlarını oluşturuyordu. Devlet mültezimleri denetleyemiyor, bu ise köylü üzerindeki baskıları ve sömürüyü artırıyordu. Aşar vergisini köylüden toplayıp devlete ödeyen ve bu işlemden kazanç sağlayan aracı sınıfın kaldırılması, Bağımsızlık Savaşı'ndan sonra üzerinde en çok tartışılan konulardan birisiydi. Bağımsızlık Savaşı mali ve fiziki olarak kırsal kesime dayanılarak verilmişti. Aşarın iktisadi etkileri de göz önüne alınmış, aşarın kaldırılması tarımsal üretimi teşvik politikasının önemli bir parçası olarak görülmüştü. Verginin geçmişi, sosyal ve iktisadi etkileri ve vergiye ilişkin her türlü husus verginin kaldırılması yönündeydi (daha geniş bilgi için bkz. Coşar, 1996).

Lozan görüşmelerinin kesintiye uğradığı dönemde yapılan İzmir İktisat Kongresi'nde verginin kaldırılması konusundaki talepler gündeme geldi. Sınırlı gelir kaynaklarına sahip olan bütçede, bir kalemde bütçenin %30'dan fazlasını oluşturan bir verginin silinmesi kolay değildi. Öte yandan uzun yıllar sürekli savaşlarla yaşayan toplumun büyük gereksinimleri vardı. Bu gereksinimleri karşılayacak yeterli gelir kaynakları yoktu. Hükümet, büyük gelir sıkıntısı içindeydi. Bu nedenle verginin kaldırılması bir süre geciktirilse de, sonuçta tarihi, iktisadi, siyasi ve ideolojik nedenlerle, 17 Şubat 1925 tarihinde kaldırıldı.

Bu yazıda, aşar vergisinin kaldırılmasıyla ortaya çıkan kısa ve uzun dönemli etkiler incelenecektir.

AŞARIN KALDIRILMASININ KISA DÖNEMLİ ETKİLERİ

Aşarın kaldırılmasının kısa dönemde mali, iktisadi ve sosyal alanda etkileri oldu. Kısa dönem ile, ilk 10 yıllık dönemi ifade ediyoruz. Ancak, öncelikli olarak aşarın kaldırılmasının ilk etkisini analiz etmek üzere, 1925 ve 1928 yılları arasındaki gelişmeleri ele alacağız. 1929 yılına kadar olan dönemi ayrıca incelememizin nedeni, 1929 Dünya Krizi'nin, aşar vergisinin kaldırılmasıyla ortaya çıkan etkilerin analizini güçleştirmesidir. Dünya Krizi ile birlikte Türkiye'nin iktisat politikası değişti; kapalı, içe dönük bir iktisat politikası uygulandı. İktisadi gelişme sürecinde sanayi ön plana alındı, tarıma yaklaşım önemli ölçüde değişti. Aşarın kaldırılmasının sonuçları mali, iktisadi ve sosyal etkiler bakımından incelenecektir.

Devlet Maliyesi Üzerindeki Etkileri

Aşarın kaldırılmasının en olumsuz etkisi devlet gelirleri üzerinde oldu. Devlet gelirlerindeki azalmayı önlemek üzere, hükümet ek gelir artırıcı önlemler alma yoluna gitti. Gelirlerin azlığı, bütçe politikasının sınırlarını belirledi, denk bütçe politikasına geçildi. Öte yandan aşarın kaldırılması devlet maliyesi alanındaki modernizasyona geniş bir temel sağladı. 1925-29 yılları arasında hazine birliği, denk bütçe ve düzgün ödemeyi sağlamak üzere mali düzenlemeler yapıldı.

Mali Politika

Aşarın kaldırılmasıyla ortaya çıkan ilk etki, gelir açığı ve bunun kapatılması konusuydu. Aşarın kaldırılmasıyla mali yönetimin temel ilkeleri tasarrufa uymak, israftan kaçınmak, denk ve hakiki bütçe yapmak, vergi idaresi ve toplanma usullerinde esaslı ıslahat yoluyla gelirleri artırmak, iç ve dış borçları düzenli ödemek, borçlanmaya gerek duymadan, para basmadan maliyeyi düzen ve güven çerçevesinde idare etmek olarak belirlenmişti.¹ 1925 yılı bu ilkelere ve alınan önlemlere rağmen zor bir yıl oldu. Bütçe açık bağlandı ve bütçe açığı talim edilenden yüksek gerçekleşti. Tablo I, 1924 yılından itibaren bütçe gelir ve giderlerinin gelişimini ve bütçe dengesini göstermektedir.

1925 yılında bütçe gelirleri bütçe giderlerinin

* Boğaziçi Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü öğretim görevlisi

zeyde, fakat ters yönde seyreden vergilerin oluşturduğu daraltıcı etkilerin mevcut olması gerekir.

Baz olarak hangi yılın esas alınması gerektiği sorusu, henüz teorik olarak çözümlenmemiş ihtilâflı bir konudur. Bu nedenle, her yıl belirlenmesi gereken konjonktür açısından tarafsız bütçe, sadece baz olarak alınan yıl içinde tüm üretim potansiyelinin tam olarak kullanılmış olması halinde araç olma fonksiyonunu yerine getirebilir. Bu durumda, konjonktür açısından «nötr» olan bütçe, aynı zamanda istikrar politikası açısından da uygun olan bütçe özelliğini taşır.

Buna karşılık, bu bütçe diğer bütün durumlarda sadece ölçü (kriter) fonksiyonuna sahiptir. Çünkü, fiili bütçenin daraltıcı ya da genişletici yönde etki yapmadığı, konjonktür açısından nötr bütçe ile karşılaştırılarak belirlenebilir. Ne var ki, üretim potansiyelinin tam olarak kullanılmasını gerçekleştirmek üzere, kamu gider ve gelirlerinde hangi ölçüde değişiklik yapılması gerektiği sorusu, cevapsız kalmaktadır. Sadece fiili devlet bütçesinin konjonktür açısından tarafsız bütçeden gösterdiği sapmanın yönü ve ölçüsü kesin bir şekilde ortaya çıkmaktadır.

Görülüyor ki, bu yaklaşım da konjonktür politikasına ilişkin amacın gerçekleşmesi için bütçe hacminin ve fazla ya da açığın ne ölçüde olması gerektiği konusunda bir norm vermemektedir. Bununla beraber söz konusu yaklaşım, yüzeysel bir biçimde de olsa her bütçe tasarısının konjonktür politikası açısından değerlendirilmesini kolaylaştırmaktadır.

Istanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi
Mecmuası, c. 45/1-4 (1987) İST.
s. 261-276.
Prof. Dr. Süleyman BARDA'ya
Arınagan.

«Aşâr» veya «Öşr»
ÂŞÂRIN KALDIRILMASI
(Va.)

Gülsevin OKÇUOĞLU (*)
Prof. Dr. İzzettin ÖNDER (**)

«Âşâr» veya «Öşr», Osmanlı İmparatorluğu'nda uzun süre temel gelir kaynağı olarak uygulanmış ve Türkiye Cumhuriyeti idaresine geçmiş olan, tarım geliri üzerine salınan, dolaysız bir vergidir. İltizam usûlü ile ve aynı olarak tarh ve tahsil edilen vergi, hem İmparatorluk döneminde hem de Cumhuriyetin ilk yıllarında hazinenin önemli bir gelir kaynağını oluşturuyordu. İşte bu gelir kaynağı, 17 Şubat 1341 (1925) tarihinde «Âşârın İlgası, Yerine İkame Edilecek Mahsûlat-ı Arziye Vergisi Hakkındaki Kanun» ile kaldırılmış ve böylece sermaye birikimi ve ekonomik kalkınma aşamasında fevkalâde ciddi sonuçlar yaratılmıştır.

Âşâr, tarh ve tahsil usûlü açısından oldukça iptidai ve modern vergicilik anlayışından uzak bir yükümlülük idi. Ancak, kalkınmanın ilk aşamalarında ve tarımın millî hasıla içindeki payının çok yüksek olduğu dönemlerde âşâr, bu sektör üzerindeki en önemli dolaysız bir vergi niteliğinde idi.

Sermaye birikimi olgusu açısından dünya uygulamasına bir göz atıldığında, sistemlerarası farklılıklar büyük bir değişiklik yaratmadan, tarım kesiminin temel rol oynadığı görülür. Tarih sahnesinde önemli uygulama alanı bulmuş olan sömürgecilik bir tarafa bırakılırsa, ilk birikim aşamalarında tarım kesiminin rolü açıkça ortaya çıkmış olur. Nitekim, yoğun sömürgeci ilişkiler oluşturmuş bulunan İngiltere'nin 18. ve 19. yüzyıllardaki deneyimleri dışında Fransa, İtalya ve piyasa mekanizmasını uygulayan diğer ülkeler sermaye birikimi açısından tarım kesimine yüklenmenin gereğini duymuşlardır. Bunun en tipik örneğini, 1868 Meiji Restorasyonundan sonra Japonya oluşturmuştur. O tarihe kadar aynı bir yükümlülük olan Japon Arazi Vergisi (Land Tax), Restorasyon gerçekleştirildikten sonra, toprak mülkiyetine bağlı ve parasal olarak ödenen bir yükümlülük haline çevrildi. Bu

(*) Sınai Yatırım Bankası'nda ekonomist.
(**) İstanbul Üniversitesi, İktisat Fakültesi.

ha aktif bir iktisadî, malî görevle toplanmıştır. Hazinesinin ifa ettiği fonksiyonlar 188 Sayılı K.H.K.nin 9. maddesinde sayılmıştır. Bu maddenin :

a fıkrasındaki «... Devlete ait parâ, kıymetli maden ve değerleri muhafaza etmek, nemalandırmak, idare etmek ve hazine esham ve tahvilat cüzdanını saklamak»,

b fıkrasındaki «... Devlet tahvili, Hazine bonusu, borçlanma senedi çıkarılması, Hazine garantisi ve kefaleti verilmesi işlerini ... yürütmek» ifadeleri banka fonksiyonunu ifa eden Devleti, temsil etmektedir. İşte bu sebeplerden dolayıdır ki Hazineyi bir malî aracı olarak görmekte ve tasnif içinde müstakil bir yer vermekteyiz.

188 Sayılı K.H.K. Hazinesinin modern fonksiyonlarını ortaya çıkarmakla onun artık diğer malî araçlarla bir grup altında tasnif edilemeyeceğini zımnî olarak belirtmiş ama Hazinesinin bu modern fonksiyonunun kantitatif ve kalitatif tahlillerine imkân verecek bir düzenleme ve yayın faaliyetini açıkça tanzim etmemiştir. Gerçi Hazine ve Dış Ticaret Müsteşarlığının Konjonktür ve yayın Dairesinin görevleri arasında yeralan 24 maddenin ilk üç fıkrasına sayılan hususlar umumî düzenleme ve yayınları ifade etmekteyse de bunun kısa zamanda gerçekleştirilemeyeceği kanaatini taşıyoruz.

Dergi / Kitap
Kütüphanede Mevcuttur

24 ARALIK 1992

s. 69-78.

(HWA)
ÂŞAR ve DÜŞÜNDÜRDÜKLERİ

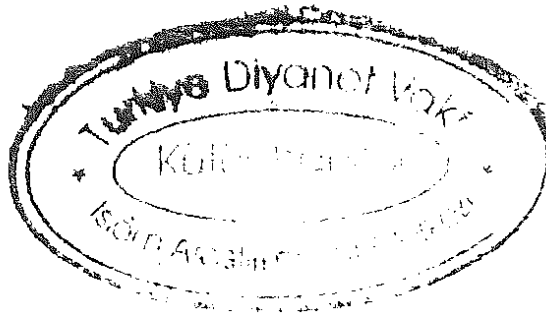
Doç. Dr. Mehmet E. PALAMUT *

a) Mahiyeti :

Arapça «uşr», Osmanlıca «öşr», Lâtincede «decima» ve Fransızca «la dime» (ondalık)ın çoğulu olan âşar, şer'an toprak mahsûlelerinden 1/10 oranında alınması lâzım gelen vergidir. Türklerin islâmîyeti benimseyişlerinden itibaren uygulaya geldikleri «rüsum-ı şer'îye»nin belli başlılarından sayılan âşar, oldukça tarihin derinliklerine giden bir maziye sahiptir. Her ne kadar, yalnız islâmî devlet sisteminin benimseyip geliştirdiği bir vergi türü olarak mütalâa ediliyorsa da, bu, yanlıcıdır. Zira, islâmîyet öncesi hristiyanlık döneminde ve hattâ Hz. İsa'dan evvelki çağlarda (Hz. İbrahim, Yakup ve Musa peygamberler zamanında) âşar sisteminin varlığından söz edilmekte; orta çağda, Selâhaddin Eyyubî'ye karşı başlatılan Üçüncü Haçlı Seferlerinin finansmanı için, Fransa ve İngiltere krallarının «Âşar-ı Selâhaddin» ihdasına sığındıkları gibi; genellikle batı dünyasında kilise tarafından toplanan bu verginin, yaygın üretime (buğday, şarap, yağ, vb.) «büyük âşar» (grosse dime); kümes hayvancılığı ve buna benzer istihsale «küçük âşar» (menue dime); sebze, keten ve kenevir üretimine «yeşil âşar» (la dime verte); ve et hayvanlarının satışlarına da «et âşarı» (la dime de charnage) şeklinde uygulandığı görülmektedir (1). Çünkü bu vergi, ziraat ürünlerinden aynı olarak alın-

* Uludağ Üniversitesi İ.İ.B.F. öğretim üyesi.

(1) Bkz.: Adolphe HATZFELD, «Dictionnaire General de la Langue Française», t. 1, Ed. Delagrave, Paris-1964, pp. 746-747; «Meydan Larousse», c. 1, s. 77; Mithat SERTOĞLU, «Resimli Osmanlı Tarihi Ansiklopedi», İnkılâp Kitabevi, İstanbul-1958, s. 260.

Tarım Bakanlığı
Neşriyat Müdürlüğü
Sayı: 656

OSMANLI İMPARATORLUĞUNDA TOPRAK TAKSİMİ ve ÂŞAR

el yazı

Yazan ve Toplayan:
Yüksek Ziraat Mühendisi
HADİYE TUNCER

Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi Kütüphanesi	
Demirbaş No:	145543
Tashih No:	330-556 TUN.0

Güney Matbaacılık ve Gazetecilik T.A.O.
ANKARA — 1948

THE AGRARIAN SYSTEM OF ISLAM

Ösür
mürâra

Ösür
Karaç
Fey

by

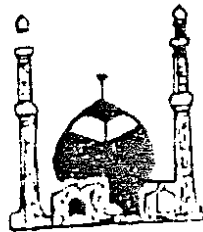
Prof. MAULANA MOHD. TAQI AMINI
(Ex-Dean, Faculty of Theology, A.M.U., Aligarh)

translation

SYED AHMAD ALI

Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi Kütüphanesi	
Demirbaş No:	26506
Tasnif No:	297.543 AMI. A

367.22
AMI. A

IDARAH-I ADABIYAT-I DELLI,
2009, QASIMJAN STREET,
DELHI (INDIA).